

<https://jhr.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Historical Researches

E-ISSN: 2476-3306

Document Type: Research Paper

Vol. 14, Issue 1, No.54, Summer 2022

Received: 13/07/2022

Accepted: 24/01/2023

Examining the Changes in the Sheriffs of the Mamasani Javid Tribe in the Qajar Period Based on New Local Documents and Cemetery Petroglyphs

Aref Eshaghi

Ph.D. in History, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran
eshaghi.aref@gmail.com

Ali Akbar Ja'fari*

Assistant professor in History Department, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran
a.jafari@ltr.ui.ac.ir

Abstract

The Javid tribe is one of the four tribes of the Lor Mamasani Union of Fars. This clan lived with Rostam, Dushman Ziyari, and Bekash clans in the northwest of Fars. Their tasks were leadership, cohesion, and support of the public in political and social developments. The management system among them somehow showed the tribe's management style in this union. This system always underwent changes due to reasons, such as the competition for the post of sherifdom and involvement of central government agents in the selection of sheriffs. Considering the importance of changing the sheriffs of the Javid clan and people's actions in the mentioned region in the socio-political stances of the Mamasani tribe and the way the events were influenced by their actions, this research aimed to investigate the influence of government officials in the process of changing the sheriffs of the Javid tribe and the people's reactions. Regarding these governmental changes during the Qajar period, Javid

---

*Corresponding author

2322-5181/ © 2023. Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC-BY-NC-ND 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

<https://doi.org/10.22108/jhr.2023.134211.2378>

[20.1001.1.20086253.1402.15.1.2.5](https://doi.org/10.22108/jhr.2023.134211.2378)

intended to answer this question: which people or families in the post of sheriffdom underwent a rise and fall caused by the change of sheriffs in Javid tribe? The research investigated this issue based on a library method with the help of new documents belonging to some local families and through the comparative study of the gravestones of the families of the management station in this area and interviews with people, who were knowledgeable about the issues of the area.

Introduction

Throughout history, the tribes and nomadic population of Iran have always been a significant part of Iranian society. Until the middle of the 14th century of Hijri, it included about a quarter of Iran's population. They played an effective role in many political, social, and economic developments. Most of the Iranian governments during the Islamic period were formed by these people. In the contemporary period, tribes have played a major role in political, social, and economic events. The most important reason for this was the tribal military power based on mutual relations between local leaders and common people. In the social structure of tribes, local leaders, Kodkhodayans and Rish Sefids, were the first core of leadership in adopting the strategies and decisions of Ili support. Other classes that played a more social mobilization role in tribal reactions were placed in lower ranks. In this regard, it should be said that when the local leaders moved against the public interests in pursuit of their personal interests, the local social contexts were put in a reactive position and then moved out of the reactive position. Through this collective movement, they adopted a single political behavior based on tribal or regional reaction to achieve cohesion by not following the tribal leaders. The tribal movements of some clans of Mamsani tribe against the Qajar government were a function of such tribal actions. Based on this, the set of conflicts between the governments and the Mamsani tribes and tribes caused confrontations with the central government and conflicts between these tribal communities and the policies that the rulers adopted to monitor them. The election of sheriffs in Taifah Javed from among the most influential khans in political, military, economic, and social terms was done by government agents. In fact, the sheriff was the "khan" of the khans and people of every tribe. In Mamsani clans, sheriffs were often appointed. Also, there was no clerical position in this tribe, while its absence was considered a major social political weakness of the tribe system because this structure led to the selection of a single leadership for making the unity and cohesion of the said tribe against external threats and solving problems and disputes within the tribe. Moreover, the security of this province could be ensured. The reason for the absence of the position of Ilkhani in the Mamsani tribe was the policy approach of the Qajar and British governments for leading the collapse of the cohesion and unity of the Mamsani tribe. This disconnection caused overlapping of the language, race, and culture of the Mamseni region with those of the surrounding areas, as well as differences and rivalries within the tribes.

Materials and Methods

In this study, library, documentary, and field study methods were used to explain changes of the sheriffs of the Mamasani Javid tribe in the Qajar period based on new local documents and cemetery petroglyphs. To this aim, the researchers used private unclassified documents obtained from local informants besides conducting interviews with them.

Discussion of Results and Conclusions

The results showed that the administration of the Javid clan was centered on Kodkhoda until the time of Baqer Khan during the Zandiya period. The ancestors of the sheriffs of this district had military careers. However, during the Qajar era, the Mamsani clan's police system underwent drastic changes under the influence of such factors as enmity with the central government, intervention of the Bushehri family, and rivalry and conflict with the Qashqai leaders. These changes caused the removal of a large number of sheriffs and dependence of the emerging Khanin. In the Javid tribe, with the murder of Baqir Khan Javidi committed by the people of Javid Leh Leh due to the rebellion against Zandiyeh and possible support of the Qajars, a new generation emerged in the family of the sheriff of

this district in the field of sociopolitical developments of the tribe. According to the local documents available to the people of the region and comparison of cemetery petroglyphs, the system of administrative sheriff of the Javid clan changed again to the system of codkhodas with the arrival of Qaid Khosrow and implementation of contracts and management of clan affairs in the hands of Kodkhodas and Rish Sefids later. Of course, the police position of the mentioned family continued its political and social life in a weakened state and was respected by the people. The transfer of properties of Momsani region and Javid clan to Moin al-Tajjar Bushehri and his involvement in the political and social developments of the region caused clan differences, social dissension, and competition of the Kalantari family in the appointment of the director of Ili. These differences led to war, bloodshed, and fratricide in this clan. After the end of the Kadkhodasalary era in the competition of the Khani families to reach power following Shahbazkhani's descendants, the Rostam Khani family entered the managerial position of the clan and Reza Qoli Khan, the son of Azad Khan, was killed in a conspiracy. In the rivalry between the sons of Qaidelhil in the fight between Ismail Khan and Morteza Qoli Khan, this rivalry became more intense. The support of Javid Mahori's Kadkhodas to Morteza Qoli Khan made this conflict and competition more inflamed and finally led to the murder of Morteza Qoli Khan committed by Ismail Khan. The Qajars repeatedly changed the number of police positions between Ismail Khan and Khan Baba Khan by taking bribes. In Zali Khan's fight with Ismail Khan, these same Qajars once again restored Rostam Khan's descendants to power. As mentioned, the occasional support of the Bushehari family, as well as their discord, led to the split of the Javid clan into two factions, Mahori and Leh. The removal of Iskandar Khan from the circle of power and competition and the leadership of Khalil Khan over the Mahori clan and Fethullah Khan over the Javid Lelah section made the beginning of a social break in the Javid clan. This separation made the future of this clan face a dark horizon when faced with issues, such as British agents, Qajar government agents, and Qashqai leaders.

Keywords:

Qajar Government, Mamasani, Kalantari, Javid Tribe

References

1. Abrahamian, Y. (1998). *Iran between Two Revolutions*. Translated by Kazem Firoozmand. Twelfth Edition. Tehran: Markaz Publication.
2. Estakhri, A. I. (1989). *Masalak and Malikas*. Tehran: Scientific and Cultural Publication.
3. Akasheh, E. (1986). *Tarikh Bakhtiari*. Tehran: Yassavoli Publication.
4. Asadpour, H., & Eshaqi, A. (2014). Re-analysis of the Dimensions of the Confrontation between the People of Mamasani and Moin al-Tojjar Bushehri based on Newly Found Local Documents. *Journal of Historical Research*, 6(2).
5. Asadpour, H., & Eshaqi, A. (2014). The Importance of Mamasani Geography and its Civilizational Role in the Persian Gulf. *Journal of History of Islamic Culture and Civilization*, 5(17), 115-143.
6. Asadpour, H., & Eshaghi, A. (2013). Researching the dimensions of the confrontation between the elderly people and the Bushehri merchants based on new local documents. *Journal of Historical Research*, 6(22).
7. Baring, W. (1882). *Reports on a journey to Shushtar, Dizful, Behbahan, and Shiraz*. Tehran: (n.p).
8. Eghtedari, A. (1981). *Khuzestan, Kohgilouye and Mamsani*. Tehran: National Antiquities Association.
9. Falsafi, N. (1958). *Life of Shah Abbas I*. Volume 2. Tehran: University of Tehran Press.
10. Fathi, Kh. (2010). *Golestan in the transition of time*. Shiraz: Sasan Publication.
11. Fathinejad, N. (2014). *Memories of Nasrollah Khan Fathinejad*. Shiraz: Navid Publication.
12. Flandern, E. (2004). *Journey to Iran*. Translated by Hossein Noor Sadeghi. Tehran: Eshraqi Publication.
13. Garmroudi, M. F. (1991). *Mamasani Travelogue*. Second Edition. Tehran: Mostofi Publication.
14. Ghafari Kashani, A. (1990). *Gulshan Murad*. Tehran: Zarin Publication.
15. Habibi Fahliani, H. (1992). *Mamasani in the Passage of History*. First Edition. Shiraz: Navid

Publication.

16. Hosseini Fasaei, H. (2009). *Farsnameh Naseri*. Fourth Edition. Tehran: Amirkabir Publication.
17. Ilami, B. (2013). *Political and Social History of Mamasani*. Shiraz: Adib Publication.
18. Istakhri, A. (1961). *Masalak va Mamalak*. Tehran: Bongah-e Tarjomeh and Nashr-e Ketab.
19. Jangnameh Kashm (n.d). *Microfilms*. Central Library of Tehran University.
20. Layard, S. (1988). *Layard's travel book (early adventures in Iran)*. Translated by Mehrab Amiri, Tehran: Vahid Publication.
21. Le Strange, G. (1985). *The Lands of the Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia, and Central Asia from the Moslem Conquest to the Time of Timur*. Translated by Mahmoud Erfan. Second Edition. Tehran: Elmi Farhangi Publication.
22. Majidi Koraei, N. M. (1992). *History and Geography of Mamasani*. Tehran: Elmi Farhangi Publication.
23. Mir Jafari, H., & Hashemi Ardakani, M. (1974). Shah Tahmasb Safavid's Decree to Maulana Razi al-Din Mohammad. *Journal of Historical Studies*, 9(2), 95-110.
24. Mann, O. (1910). *Die Mundarten der Lur-Stämme im Sudwestlichen Persien*. Berlin.
25. Moghaddasi, A. M. A. (1982). *Ahsan Al-Taqasim Fi Ma'rifah Al-Aqalim*. Translated by Ali Monzavi. Tehran: Iranian Authors and Translators.
26. Monteith, W. (1857). *Notes on the Routes from Bushehr to Shiraz*. Royal Geographical Society of London.
27. Mousavi Nami Esfahani, M. S. (1984). *Tarikh Giti Gosha*. Tehran: Iqbal Publication.
28. Oberling, P. (2004). *Qashqai Nomads of Fars*. Translated by Farhad Tayibipour. Tehran: Shiraz Publication.
29. Razmara, H. A. (1951). *Geographical Culture of Iran*. Tehran: Geographical Department of the Army Headquarters.
30. Reza Gholi Mirza (1967). *Travelogue of Rezagholi, Vice Chancellor of Fars*. Tehran: Tehran University Press.
31. Sepehr, M. M. (1998). *Naskh al-Tawarikh*. Tehran: Amir Kabir Publication.
32. Shahshahani, S. (1980). A Look at the History of Mamasani Khans. *Ayandeh Journal*, 6.
33. Vaqaye al-Ittifaqiya (1983). *A Collection of Reports by British Cryptographers in the Southern Provinces from 1913 to 1943*. Tehran: (n.p).
34. Valeh Qazvini Esfahani, M. Y. (2001). *Iran during the time of Shah Safi and Shah Abbas II*. Tehran: Association of Culture and Cultural Heritage.

Interviews

35. Interview with Iraj Karimi, the son of Mullah Behzad, one of the government officials and head of Misarbi Javid's clan, interview place, Shiraz, interview date: 6/12/2018.
36. Interview with Reza Zarei from Tang Pehnai Javed family in Kolestan, interview place Shiraz, interview date 7/11/2013.
37. Interview with Khanqoli Rezazadeh, a resident of Padraz village, son of Shahbazkhani, place of interview Padraz Javid, interview date 11/15/2013.
38. Interview with Ali Javadan, a member of the Javadani family, descendants of Rahim Khani, Murki Javid interview place, interview date 6/25/1400.
39. Interview with Kazem Azadi from the Azadi family, descendants of Rostam Khani, interview place Noorabad Mamsani, interview date 6/27/1400.

پژوهش‌های تاریخی

سال پانزدهم شماره اول (پیاپی ۵۷)، بهار ۱۴۰۲، ص ۵۰-۱۷

تاریخ وصول: ۱۴۰۱/۴/۲۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۴

مقاله پژوهشی

بررسی و تبیین تغییرات کلانترهای طایفه جاوید ایل ممسنی در دوره قاجار با تکیه بر اسناد نویافته محلی و سنگ‌نگاره‌های گورستانی

عارف اسحاقی، دکترای تخصصی تاریخ محلی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

eshaghi.eref@gmail.com

علی‌اکبر جعفری*، دانشیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

a.jafari@ltr.ui.ac.ir

چکیده

طایفه جاوید، از طوایف چهارگانه اتحادیه لر ممسنی فارس است. نظام کلانتری بین آنها، که وظیفه آن رهبری، انسجام و معاضدت عامه مردم در تحولات سیاسی-اجتماعی بوده است، به نوعی سبک مدیریت ایلی را در این اتحادیه نشان می‌دهد. این نظام به دلایلی از جمله رقابت بر سر منصب کلانتری و دخالت کارگزاران حکومت مرکزی در انتخاب کلانترها، همواره دچار تغییر و گذار بوده است. با عنایت به اهمیت موضوع تغییر کلانترهای طایفه جاوید و کنش مردم این منطقه در موضع‌گیری‌های سیاسی-اجتماعی ایل ممسنی و چگونگی رویدادها در مقابل این کنش، این پژوهش با هدف بررسی تأثیر کارگزاران حکومتی در فرآیند تغییر کلانترهای طایفه جاوید ایل ممسنی و واکنش‌ها نسبت به این تغییرات حکومتی در دوره قاجار، قصد آن را دارد تا به این پرسش پاسخ دهد: تغییر کلانترها در طایفه جاوید باعث ظهور و افول چه افراد یا خانواده‌هایی در منصب کلانتری شد؟ این پژوهش به شیوه مطالعه کتابخانه‌ای با تکیه بر اسناد نویافته متعلق به برخی خانواده‌های محلی و مطالعه تطبیقی سنگ‌نگاره‌های گورستانی خانواده کلانترهای این ناحیه و مصاحبه با افراد آگاه از مسائل منطقه، این موضوع را بررسی کرده است.

واژه‌های کلیدی: حکومت قاجار، ممسنی، کلانتری، طایفه جاوید.

* نویسنده مسئول

۱. منظور از این واژه در این پژوهش، رفتار متکی به تصمیم‌های جمعی مردم نسبت به مشی سیاسی-اجتماعی کلانتران طایفه جاوید است که در راستای اتحاد ایلی یا منطقه‌ای نبوده‌اند.

2322-5181/ © 2023 The Authors. Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC-BY-NC-ND 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

doi [10.22108/jhr.2023.134211.2378](https://doi.org/10.22108/jhr.2023.134211.2378)

[20.1001.1.20086253.1402.15.1.2.5](https://doi.org/10.22108/jhr.2023.134211.2378)

مقدمه

در دوران حکومت قاجار، بنابر سیاست‌هایی که با دخالت قدرت‌های فرامنطقه‌ای یا به‌وسیله عوامل منطقه‌ای و عناصر محلی شکل گرفت، روابط جدیدی بین حکومت و ایلات و عشایر به وجود آمد. ایجاد این ارتباط به این علت بود که حکومت قاجار، به‌دلیل ضعف اقتصادی در تشکیل یک ارتش دائمی، با سیاست ایجاد تفرقه درون ایلی و رقابت با ایلات دیگر با حفظ توازن و تحریک ماهرانه تعصب قومی، امنیت خود را تأمین می‌کرد (آبراهامیان، ۱۳۷۷: ۳۹)؛ زیرا توان مقابله با ایلاتی‌ها را نداشت که رابطه خونی و نژادی با هم داشتند و علیه هر دشمن خارجی با هم متحد می‌شدند. یکی از عناصر مهم چنین روابطی، دخالت در تصدی مقام کلانتری ایلات از جمله طایفه جاوید از ایل ممسنی بود.

انتخاب کلانتران در طایفه جاوید، از میان متنفذترین خان‌ها به‌لحاظ سیاسی، نظامی، اقتصادی و اجتماعی به‌وسیله کارگزاران حکومتی، انجام می‌شد. در حقیقت کلانتر، در ممسنی «خان» خان‌ها و مردم هر طایفه بود. در طوایف ایل ممسنی، منصب کلانتری غالباً انتصابی بود. همچنین در این ایل، منصب ایلخانی وجود نداشت و نبود آن، یک ضعف بزرگ سیاسی-اجتماعی نظام ایلی محسوب می‌شد؛ زیرا این ساختار باعث انتخاب رهبری واحد برای یکپارچگی و انسجام ایلات مذکور در برابر تهدیدهای برون ایلی و حل مشکلات و اختلاف‌های درون ایلی و همچنین تأمین امنیت این ایلات می‌شد (اوبرلینگ، ۱۳۸۳: ۳۱). علت نبود منصب ایلخانی در ایل ممسنی به رویکرد سیاست حکومت قاجار و انگلیس برای فروپاشی انسجام و وحدت ایل ممسنی و قطع ارتباط‌های ناشی از هم‌پوشانی زبان، نژاد و فرهنگ منطقه ممسنی با مناطق پیرامونی و همچنین به اختلاف‌ها و رقابت‌های درون ایلی سران محلی برمی‌گردد (اسدپور و

جمعیت ایلی و عشایری ایران در طول تاریخ، همواره بخش درخور توجهی بوده است؛ به‌گونه‌ای که تا نیمه قرن چهاردهم هجری، حدود یک چهارم جمعیت ایران را شامل می‌شد. آنها در بسیاری از تحولات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی نقش مؤثری داشتند و بیشتر حکومت‌های ایران دوره اسلامی توسط همین ایلات شکل گرفتند. در دوره معاصر نیز ایلات و عشایر نقش عمده‌ای در حوادث سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایفا کرده‌اند که مهم‌ترین دلیل این امر، قدرت نظامی ایلی مبتنی بر روابط متقابل سران محلی با عامه مردم، نظام‌مندی اجتماعی ایلی و چگونگی ساختار قدرت ایلات و عشایر بود. در ساختار اجتماعی ایلات، سران محلی، کدخدایان و ریش‌سفیدها، هسته نخست رهبری در اتخاذ راهبردها و تصمیم‌های معاضدت ایلی بودند و دیگر طبقات، که بیشتر نقش بسیج اجتماعی در واکنش‌های ایلی داشتند، در رده‌های پایین‌تری جای می‌گرفتند. در این رابطه باید گفت زمانی که سران محلی در موضع مقابل منافع عموم و در پی منافع شخصی خود حرکت می‌کردند، بافت‌های اجتماعی ایلی در وضعیت کنشی قرار می‌گرفتند، از موضع واکنشی خارج می‌شدند و به‌وسیله این حرکت جمعی، با پیروی نکردن از سران طایفه‌ای، در یک کنش طایفه‌ای و واکنش ایلی یا منطقه‌ای برای رسیدن به انسجام، رفتار سیاسی واحدی را اتخاذ می‌کردند که تحرکات طایفه‌ای بعضی از طوایف ایل ممسنی علیه حکومت قاجار، تابعی از این‌گونه کنش‌های ایلی بوده است. بر همین اساس، مجموعه تعارض‌های بین حکومت‌ها و ایلات و عشایر ممسنی، موجب تقابل‌هایی بین این جوامع ایلی با حکومت مرکزی و سیاست‌هایی شد که حاکمان برای نظارت بر آنها اتخاذ می‌کردند.

اسحاقی - ب - ۱۳۹۳: ۵۴-۵۳). حتی در زمان پهلوی، یکبار هم که خوانین چهارگانه طوایف ممسنی برای رفع این نقیصه در قلعه چنار جاوید واقع در بلوک همایجان، گردهمایی تشکیل دادند، به دلیل اختلاف شدید بین بزرگانشان، نتوانستند به اجماع درست و پذیرفتنی برسند، به گونه‌ای که حتی انتخاب شاپورخان جاوید به عنوان کلانتر این طایفه، هیچ‌گونه تأثیری بر روند و کارکرد نظام کلانتری در ایل ممسنی نداشت. بر این اساس، پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش است که تغییرات کلانترها در طایفه جاوید ایل ممسنی باعث ظهور و افول چه افراد یا خانواده‌هایی در منصب کلانتری شد؟

در این پژوهش فرض بر آن است که تغییرات سیاسی-اجتماعی درون ایلی منطقه جاوید و دخالت کارگزاران حکومتی باعث ظهور افراد و خاندان جدیدی در ارکان نظام کلانتری این طایفه شد. این مقاله ضمن معرفی سلسله کلانتران این ناحیه، این موضوع را بررسی می‌کند.

پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که شهشهانی (۱۳۵۹) در مقاله «نگاهی به تاریخ خوانین ممسنی»، اگرچه تا حدودی ولیخان بزرگ را معرفی کرده است، درباره کلانتران طایفه جاوید ممسنی کمتر ذکری به میان آورده است. تحقیقات تاریخ محلی از جمله کتاب‌های «تاریخ و جغرافیای ممسنی» نوشته مجیدی و «تاریخ سیاسی-اجتماعی ممسنی» به قلم ایلامی نیز به صورت جسته و گریخته اطلاعاتی در زمینه کلانتران جاوید ممسنی می‌دهند. اگرچه در این منابع محلی و دیگر تحقیقات جدید، نام برخی کلانتران طوایف دیده می‌شود، روند تغییرات کلانتران طایفه جاوید بررسی نشده است. نباید از نظر دور داشت که در مطالعات تاریخ ایلات، یکی از منابع مهم، «تاریخ شفاهی است» که راوی، اگرچه خود وقایع را ندیده

است، گنجینه‌ای از رویدادهای تاریخ ایلی است که نسل به نسل به او منتقل شده است و تاریخ ایلات را باید براساس این‌گونه گزارش‌ها نیز شناخت. بر این اساس، این پژوهش ضمن بررسی و بازسازی تغییرات کلانترها مبتنی بر منابع تاریخی، این تغییرات را براساس اسناد خصوصی آرشیونشده، سنگ‌نگاره‌های گورستانی و مصاحبه با مطلعان محلی بررسی می‌کند.

۱- جغرافیای تاریخی ممسنی و طایفه جاوید

ممسنی در شمال غربی استان فارس قرار دارد. نویندگان به مرکزیت انبوران و شولستان از اسامی تاریخی این منطقه است. ممسنی بخشی از کوره شاپور، به نام انبوران و در غرب همایجان و مرکز آن، شهر نویندگان بود که بسیار آباد و بزرگ بوده است (لسترنج، ۱۳۶۴: ۲۸۵؛ استخری، ۱۳۶۸: ۱۱۲؛ مقدسی، ۱۳۶۱: ۲/۶۴۷-۶۴۶). پس از اینکه مسلمانان ولایت انبوران را فتح کردند، واژه انبوران بر تمام ممسنی اطلاق شد و نویندگان، مرکز منطقه شد. تقریباً پس از قرن چهارم هجری از واژه انبوران و مرکز آن دیگر نامی نیست و شولستان جایگزین آن شد. شولی‌ها در قصبه فهلیان این منطقه مستقر شدند و نام خود را بر این سرزمین گذاشتند (اسدیپور و اسحاقی - الف - ۱۳۹۳: ۱۲۶).

گره‌های ممسنی تا اواخر زمان صفویه بر نواحی شولستان استیلا یافته، نام شولستان را منسوخ کردند و آن را بلوک ممسنی گفتند (فسایی، ۱۳۸۸: ۲/۱۵۶۱). درباره نام شولستان باید گفت که با وجود استفاده از واژه ممسنی به جای شولستان، در اسناد محلی دوره‌های بعد از صفویه، مخصوصاً در طایفه بکش و رستم و حتی منابع تاریخی، بیشتر نام شولستان رایج بوده است (اسناد شماره ۱، ۷ و ۸). این منطقه تا سال

می‌شود و گزارش‌های تحقیقات جدید نیز غالباً بر پایه مطالب غیرعلمی در تاریخ‌نگاری محلی است. سنگ قبری به نام «خلیل‌الله» در قبرستان خَیون روستای بهلو جاوید قرار دارد که تاریخ وفاتش (۱۱۷۰ ه.ق) و به‌عنوان عالیجاه منقوش است. او فرزند شاه محمدخان بوده و تاریخ وفاتش (۱۱۳۰ ه.ق) ذکر شده است (سنگ‌نگاره شماره ۱). لقب عالیجاه از عناوین مهم دوره صفویه و پس از آن بوده است. والۀ قزوینی از شخصی به نام «باباخلیل»، مین باشی ممسنی یاد می‌کند و می‌نویسد: «بابا خلیل ممسنی و تابعیان وی در مدت محاصره قلعه ایروان با جرئت و جلادت در امر قلعه‌داری با دشمن جنگیدند و تسلیم نشدند، در این میان، سلطان مراد که از دلاوری‌های ممسنی‌ها آگاهی داشت، برای برگرداندن آنها، جمعی را فرستاد، آن گروه نامعدود (ممسنی‌ها) به سرعت برق، روی به راه نهادند و رومیان در اثنای ایلغار به بابا خلیل و تفنگچیان ممسنی رسیدند که جمع کثیری از آنها، هدف تیر کمانداری ممسنی‌ها قرار گرفتند و جمعیت رومی را پریشان گردانیدند» (والۀ قزوینی، ۱۳۸۰: ۲۲۱). در واقع باباخلیل یا جلیل در این منابع، شاهزاده خلیل‌الله، سرسلسله کلانتران طایفه جاوید بوده است. سندی به سال ۱۱۱۳ ه.ق نشان می‌دهد در دوره صفویه، نظام کلانتری جاوید هنوز شکل نگرفته بوده و نظام مدیریتی این طایفه کدخداهم‌جور بوده است؛ زیرا با وجود قرارگرفتن این اراضی در محال طایفه جاوید، با توجه به عرف ایلی، هیچ کلانتر یا خانی از جاوید، این سند مهم محلی را مهر نکرده است. مقایسه تطبیقی اسناد نویافته طایفه جاوید با طوایف دیگر ممسنی، نشان می‌دهد فهلیان و توابع آن دارای کلانتری به نام اسماعیل ولد میرزا ابراهیم کلانتر فهلیان بوده است. در این سند افرادی از طوایف دودانگه، پراشکفتی، رئیس و بسحق جاوید،

۱۳۲۵ش، بخشی از شهرستان کازرون فارس محسوب می‌شد و مرکز آن قصبه فهلیان علیا بود، بعداً، به فرمانداری ممسنی ارتقا یافت و نورآباد به‌عنوان مرکز آن انتخاب شد. بر این اساس، قلمرو ایل ممسنی گسترده‌تر بوده و در دوره قاجار، علاوه بر ممسنی فعلی، بخش‌هایی از قلمرو سپیدان، بویراحمد، کهگیلویه، بوشهر، کازرون و گهمره را شامل بوده است. مرزهای منطقه ممسنی در دوره قاجار «از یک طرف گهمره سرخی نزدیک به شیراز، از طرف دیگر گنارتخته، بی‌بی حکیمه، باباکلان، سرگچینه، بویراحمد و از طرف دیگر تا همایجان، رودبال و گمهرکاکان، کشیده شده بود» (مصاحبه شماره یک).

محدوده قلمرو طایفه جاوید نیز از طرف شمال به منطقه رستم و بویراحمد، جنوب به منطقه دشمن زیاری، مشرق به شهرستان سپیدان و مغرب به دهستان بکش متصل است. شاخه‌ای از طایفه جاویدی در دوران شاه طهماسب صفوی از این ایل جدا شدند و در ایل بابادی بختیاری سکونت اختیار کردند (عکاشه، ۱۳۶۵: ۷۰۰). این طایفه از ایلات قدیم لر ممسنی است که در جوار سه طایفه بزرگ بکش، رستم و شول بنی‌خالد در نواحی بیضا، بنو، همایجان و شُعب باشند کهگیلویه سکونت داشته‌اند (میرجعفری و هاشمی اردکانی، ۱۳۵۳: ۱۰۵-۱۰۴). همچنین درباره حدود و ثغور طایفه جاوید گفته شده است: «جاوید از دهستان‌های پنجگانه فهلیان و ممسنی شهرستان کازرون است» (رزم‌آرا، ۱۳۳۰: ۵۸۷).

۲- تغییرات کلانترهای طایفه جاوید و مناسبات درون ایلی آنها با حکومت مرکزی

درباره چگونگی شکل‌گیری نظام کلانتری و تغییرهای کلانترها در طایفه جاوید و واکاوی نیای کلانتران این ناحیه، کمتر ذکری در منابع تاریخی دیده

است، پیش‌مقدمه رسیدن به منصب خانی یا معادل خان بوده است.

۲- داشتن لقب خان به این معنا بوده است که این اشخاص از خانواده‌ای بوده‌اند که خان‌ها از بین آنها انتخاب شده‌اند یا منصب خانی داشته‌اند.

علاوه بر القاب پیشین، القاب دیگری نیز در میان جاویدی‌ها وجود داشته است که توجه به آنها در بررسی سیر تاریخی تحولات مناصب و مقامات ایلی تا رسیدن به عنوان کلاتری مهم است؛ از این القاب می‌توان به لقب «اولاده» اشاره کرد. تیره‌ای از جاوید که عمده خوانین از آنها بوده‌اند، به زبان محلی، اولاده نامیده می‌شوند. اولاده با رده ایلی اولاد و بُنکو در مطالعات جامعه‌شناختی ایلات متفاوت است.

در باره لقب «قاید» باید گفت این عنوان گاهی به اشتباه، کلاتر هم خوانده شده است. مثلاً مجیدی از سنگ قبری یاد می‌کند که متوفای «شروان» نام داشته است و اهالی منطقه، او را کلاتر شروان خوانده‌اند. نویسنده تاریخ فوت او را ۱۱۸۰ هـ ق و مقارن حکومت کریم‌خان زند یاد کرده است (مجیدی، ۱۳۷۱: ۲۴۵). در تحقیقات میدانی ما، این سنگ‌نگاره با نام عالی شأن قاید شروان ابن مرحوم زکی خان جاویدی یافت شد و تاریخ فوتش ۱۲۵۸ هـ ق بوده است (سنگ‌نگاره شماره ۱). براساس اطلاعات این سنگ‌نگاره گورستانی، متوفای قاید شروان هرگز کلاتر نبوده است، اگرچه پدرش احتمالاً در این جایگاه بوده است. سنگ قبر دیگری که متعلق به علی‌خان است، او را فرزند قاید شروان نشان می‌دهد (سنگ‌نگاره شماره ۵ و اسناد شماره ۲ و ۳۰)؛ بنابراین به گواه سنگ‌نگاره‌های گورستانی موجود، می‌توان گفت پیشوند قاید، بیانگر منزلت طبقه اجتماعی آنهاست و نشان از منصب کلاتری ندارد.

طبق همین سنگ‌نگاره، زکی‌خان جاویدی از

آن را تنفیذ محلی کرده‌اند (سند شماره ۲۷). در بررسی بعضی از اسناد و سنگ‌نگاره‌های طایفه جاوید و دیگر طوایف ایل ممسنی، القاب «رئیس» و «ملک» و «امیر» دیده می‌شود که این القاب می‌تواند مساوی کارکرد منصب کلاتری باشد (سند شماره ۲۸ و سنگ‌نگاره‌های شماره ۱۶ و ۱۷). همچنین درباره واژه «ملک» و «امیر»، در «جنگ‌نامه کشم و جرون‌نامه»، اشعار متعددی آمده است. وجود القاب «ملک»، «امیر» و «میر» در این اشعار برای طوایف ممسنی می‌تواند نشان از منصب مدیر ایلی و گاهی منصب نظامی‌گری در دوره صفویه باشد. در این منظومه از شخصی به نام «شاهقلی‌خان» با عنوان فرمانده تمام چریک‌های ممسنی یاد شده است (جنگ‌نامه کشم، بی‌تا: ۶-۵) که با همراهی کردها و ترک‌ها از طرف امامقلی‌خان امیرالامرای فارس، مأمور جنگ با پرتغالی‌ها شد (فلسفی، ۱۳۴۷: ۹۸/۲). در بررسی اسناد محلی ممسنی، نام علی قلی خان فرزند شاهقلی‌خان، از طایفه بکش در این زمینه ذکر شده است (سند شماره ۲۹). همچنین فرماندهان چریک‌های هریک از طوایف ممسنی، با اسامی امیر احمد جاوید، ملک شیر، رستم و حسین صفر کوتوال قلعه سفید در دست است (جنگ‌نامه کشم، بی‌تا: ۸-۹).

طبق بررسی‌های میدانی در آرامستان‌های قدیمی روستاهای منطقه جاوید، سنگ‌نگاره‌هایی دیده شد که دارای لقب‌های عالیجاه، عالی‌شان، اشرف‌الخاقان، مقرب‌الخاقان، آقا، اسم شخص و پسوند خان است. همچنین در سنگ‌نگاره‌های گورستانی خوانین منطقه، لقب قاید و مُلا نیز دیده می‌شود (سنگ‌نگاره شماره ۲، ۳، ۴، ۸، ۱۰، ۱۱، ۱۹ و ۲۰). درباره این القاب می‌توان گفت:

۱- القاب قاید و مُلا که برای احترام خانوادگی و حفظ شأن این طبقه اجتماعی به کار برده شده

نیامده و مقام کلانتری همچنان در این خاندان استمرار داشته است (سنگ‌نگاره شماره ۶).

در عرف روابط بین ایلات منطقه ممسنی، اسناد محلی باید به امضای کلانتران طوایف می‌رسید. در سندی مربوط به سال ۱۲۰۸ ه. ق نامی از باقرخان جاوید در کنار میری‌خان (امیرمحمد بکش) و خانعلی‌خان رستم دیده نمی‌شود (سند شماره ۱). ظاهراً باقرخان جاویدی قبل از تشکیل دولت قاجاریه و حتی بنا بر گزارشی در زمان کریم‌خان زند توسط عده‌ای از هم‌طایفه‌ای‌های خود در تنه له له کشته شده است که امروزه هم «پوزه باقرخان کشته» نامیده می‌شود (ایلامی، ۱۳۹۲: ۷۳). از بررسی گزارش‌های پراکنده چنین بر می‌آید که تیره تنگ پهنایی و زیر پارویی که همان تیره کورایی سرکوهی بوده است و تیره‌های احمدانی و جگونی موجود در فارسنامه (فسایی، ۱۳۸۸: ۱۵۶۲/۲)، اگرچه مخالف شورش باقرخان علیه زندیه بودند، به دلیل قتل کلانتر طایفه جاوید، به مناطق دیگر مهاجرت کردند (فتحی، ۱۳۸۹: ۳۹؛ مصاحبه شماره دو). اثبات این مطلب در یک سند محلی نویافته از طایفه جاوید دیده می‌شود. طبق این سند، اراضی قریه کورایی، ملک شخصی و سردسیری رعایای تیره زیرفاریابی بوده است که از بی‌کدخدایی، متفرق شدند و در خارج از بلد و ملک خود به سر می‌بردند. محمدحسین کازرونی برای کفالت احوالشان، عالیجاه ملا عوض (سنگ‌نگاره شماره ۲۰) کدخدای جوقه‌های دودانگه را برای جمع‌آوری ملک عمومی سرانه رعیت و خراج ملک جوقه زیرفاریابی منصوب کرده است که جزء طایفه له له بوده است (سند شماره ۲۶).

طبق سند ملکی نویافته محلی، باقرخان دو پسر به نام‌های قاید خلیل و رحیم داشت (سند شماره ۲) و بعد از کشته شدن پدر، خلیل خان متوفای ۱۲۴۵ ه. ق

بزرگان این طایفه بوده است، به گونه‌ای که حتی می‌توان گفت منصب کلانتری داشته است (سنگ‌نگاره شماره ۱). ایلامی در این باره می‌نویسد: «از زکی‌خان جز اینکه رئیس و مدتی در این سمت بوده، اطلاع دیگری در دست نیست» (ایلامی، ۱۳۹۲: ۷۱)، او مقام یوزباشی را در اختیار داشته است که از مشاغل سپاهی و نظامی دوران صفویه تا زندیه بوده است (مجیدی، ۱۳۷۱: ۲۴۵).

از کلانتران شناخته‌شده این دوره باید از محمدباقرخان نام برد. جعفرخان زند، حکم والا ضابطی و کوتوالی قلعه سفید را به باقرخان سپرد و او را خلعت بخشید (غفاری کاشانی، ۱۳۶۹: ۷۳۵-۷۳۴). مجیدی از سنگ قبر محمدباقرخان نام می‌برد (مجیدی، ۱۳۷۱: ۲۴۵)؛ اما ما این سنگ قبر را نیافتیم؛ اگرچه سنگ قبری به نام بی بی زهرا بنت عالیجاه محمدباقرخان رؤیت شد (سنگ‌نگاره شماره ۵). فسایی، سرسلسله کلانتری خاندان جاوید را از باقرخان آغاز می‌کند و در این باره می‌نویسد: «کلانتر این ناحیه، محمدعلی‌خان جاویدی ممسنی است، پسر فتح‌الله‌خان، پسر خلیل‌خان، پسر باقرخان که پدر بر پدر کلانتر این ناحیه بوده‌اند» (فسایی، ۱۳۸۸: ۱۵۶۲/۲۰). نکته درخور توجه در مباحث تاریخی ایران در فاصله سال‌های بعد از مرگ کریم‌خان این است که با توجه به شرایط پیش‌آمده و تعدد مدعیان متعدد و نیز درگیری‌های بین این مدعیان، گاه می‌توان سرپیچی و اطاعت نکردن برخی از صاحب‌منصبان و کلانتران طایفه جاوید را با حاکمان زند دید. از این نمونه به مخالفت‌های باقرخان جاویدی و شورش او علیه جعفرخان زند اشاره می‌شود (غفاری کاشانی، ۱۳۶۹: ۷۳۵-۷۳۴؛ موسوی‌نامی اصفهانی، ۱۳۶۳: ۲۹۹-۲۹۸)، اگرچه از تأثیر این مخالفت‌ها بر موقعیت و جایگاه آنها ذکری به میان

نقل‌های موجود، سخن دقیق و متقنی نیست و امکان تحریف گزارش‌ها وجود دارد. بررسی‌های میدانی نشان می‌دهد، سنگ‌نگاره قبر قاید خسرو در روستای آب بید جاوید است. با بررسی اطلاعات و محتوای سنگ‌نگاره‌های منطقه و مقایسه و تطبیق آنها می‌توان گفت که کدخدایی قاید خسرو سرآغاز نظام مدیر ایلی جاوید است که در دوره صفویه تا زندیه، کدخدامحور بوده است. از نام قاید خسرو بعداً نیز استفاده شده است، به گونه‌ای که قاید خسرو کدخدا از اولاد محمد خلیفارین هم، همین نام را دارد. این نام در آرشیو خصوصی اسناد ملک‌ی بعضی از خانواده‌های منطقه، دیده می‌شود (سند شماره ۴). بعد از کشته‌شدن خوانین منطقه جاوید با حمایت ولیخان بکش، قاید خسرو کدخدا، ریاست طایفه جاوید را در دست گرفت. سؤال مهم این است چرا افرادی که می‌توانستند کلاتر طایفه جاوید باشند، توسط قاید خسرو کدخدای تیره خلیفارین، به قتل رسیده‌اند؟ در پاسخ باید گفت ایل ممسنی به دلیل حمایت‌های پیشین از خاندان زند و همچنین تلاش برای احیای یک حکومت گُرتبار در فارس، مورد کینه و سخت‌گیری قاجارها قرار داشتند. ویلیام مونتایت در این باره می‌نویسد: «لرهای ممسنی فقط یک فرمانبرداری ظاهری از دولت قاجار دارند و در گذشته، مهم‌ترین پشتیبان شاهزادگان زند بودند. دولت قاجار هرگز موفق نشد آنها را به اطاعت وادار کند. دولت مجبور است در هر شرایطی پادگان نیرومندی در کازرون داشته باشد. اگر این طوایف فرصتی و موقعیتی به دست آورند، برای روی کار آمدن حاکم لر یا لک دیگری در فارس، لحظه‌ای درنگ نخواهند کرد» (Monteith, 1857: 116). لشکرکشی قاجارها به ممسنی برای سرکوب خان‌ها و کلاتران منطقه (فسایی، ۱۳۸۸: ۷۶۸/۱-۷۸۰؛ سپهر،

(سنگ‌نگاره شماره ۶) کلاتر جاوید می‌شود (ایلامی، ۱۳۹۲: ۷۳)؛ البته نام برادرش، رحیم‌خان، نه تنها در اسناد، در سنگ‌نگاره‌ها نیز وجود نداشت. نظر به اینکه یکی از وظایف کلاتر در مدیریت طوایف، تأیید معامله‌های ملک‌ی، قراردادهای قولنامه‌های محلی درون طایفه‌ای برای تنفیذ مالکیت اراضی بوده است، سندی که با مهر و امضای رحیم‌خان تأیید شده باشد، در میان اسناد محلی مردم منطقه یافت نشد؛ اما سندی مهور به مهر و امضای قاید خلیل (سند شماره ۴) وجود دارد. لقب قاید همان‌گونه که قبلاً ذکر شد، منصب کلاتری نبود. سنگ‌نگاره قبر «حاصل‌خان» فرزند قاید رحیم جاویدی متوفای ۱۳۰۳ ه. ق در قبرستان خیون روستای بهلو نیز گویای این مطلب است که رحیم‌خان با عنوان قاید مشهور بوده است (سنگ نگاره شماره ۱، سند شماره ۳)؛ بنابراین طبق اسناد محلی و سنگ‌نگاره‌های گورستانی، رحیم و خلیل منصب خانی نداشته و دارای منصب قاید بوده‌اند. علاوه بر این، در تشکیلات نظام کلاتری، به‌ندرت دیده شده است که دو برادر هم‌زمان، در یک طایفه منصب کلاتری داشته باشند. اگرچه مجیدی با تکیه بر شنیده‌های خود، به اشتباه می‌نویسد: «بعد از کشته شدن باقرخان در سال ۱۲۰۸ ه. ق، خلیل‌خان و رحیم‌خان هم‌زمان کلاتر طایفه جاوید می‌شوند» (مجیدی، ۱۳۷۱: ۲۴۸). یکی از معمرین محلی معتقد بود قاید خسرو (سنگ‌نگاره شماره ۸ و سند شماره ۴) کدخدای تیره خلیفارین جاوید، خلیل‌خان و رحیم‌خان را کشته است (مصاحبه شماره چهار). سنگ نگاره‌ای به نام قاید خسرو و مربوط به سال ۱۱۲۳ ق. در قبرستان خیون وجود دارد که تاریخ آن با قتل قاید رحیم و خلیل، که توسط قاید خسرو به قتل رسیده‌اند، هم‌خوانی ندارد؛ بنابراین ادعای معمرین و

۱۳۷۷: ۷۶۱؛ رضاعلی میرزا، ۱۳۴۶: ۶۷-۶۸)، نتیجه‌ای جز کشتار و نسل‌کشی مردم ایل ممسنی نداشت (فلاندن، ۱۳۸۳: ۳۳۴؛ لایارد، ۱۳۶۷: ۵۶-۵۵)؛ بنابراین، حذف این خوانین، به دلیل سیاست ایجاد تفرقه و بحران رقابت بین سران طوایف ممسنی، برای برهم‌زدن انسجام ایلی آنها در مخالفت با قاجارها بود. از دیگر نمونه‌های رفتارها، کشتن میری خان بود. شهشانی در این باره می‌نویسد: «ولیکان، میری‌خان عالیوند را به قتل رسانیده و با این اقدام، کلانتر طایفه بکش شد» (شهشانی، ۱۳۵۹: ۷۲۱). آنچه از منابع و اسناد محلی می‌توان دریافت، این است که بعد از کشته‌شدن باقرخان، به دلیل فرآیند قاجارستیزی در طوایف ایل ممسنی، کلانترهایی که به‌نحوی با قاجارها همراهی کردند، اعتماد مردمی خود را از دست داده و در مواردی، منصب کلانتری به خانواده دیگری از خوانین منطقه واگذار شده و از نفوذ اجتماعی و ایلی این دسته از خوانین به شدت کاسته شده است، به طوری که قادر به حفظ ارتباط ایلی خود با دیگر طوایف ممسنی نبوده‌اند و کمتر نقشی در رتق و فتق امور ایلی داشتند. برای نمونه، اسناد برون طایفه‌ای جاوید، مربوط به سال‌های ۱۲۰۸ ه.ق (سند شماره ۱)، ۱۲۵۰ ه.ق (سند شماره ۸) و ۱۲۵۵ ه.ق (سند شماره ۹) در طایفه رستم، نشان از روابط کلانتران و بزرگان طوایف بکش، رستم و فهلیان با مناطق پیرامونی بویراحمد، کازرون، بهبهان و تأیید سادات خاندان طباطبا و شاقاسمی منطقه دارد که در این اسناد، ذکری از کلانتران طایفه جاوید نیست. همان‌طور که قبلاً ذکر شد، بعضی از کلدخاها، مانند قاید خسرو از تیره خلیفارین در منصب کلانتری قرار گرفتند و از این طریق توانستند مدیریت ایل را در دست بگیرند. مجموعه اسناد محلی موجود در آرشیو خصوصی مردم منطقه جاوید مربوط به سال‌های ۱۲۲۲، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۸،

۱۲۸۰، ۱۲۴۹ و ۱۲۸۴ ه.ق گویای این واقعیت است که وجهه مردمی کلانترهای این طایفه بیشتر به دلیل همکاری نکردن و شرکت نکردن آنها در جنبش‌های قاجارستیز سران و مردم ممسنی، رو به افول گذاشته است. تأیید و تنفیذ معاملات اسناد ملکی توسط کلدخدایان و متنفذین مردمی، نشان از نوعی سیستم جدید مدیر ایلی دارد که می‌توان آن را کلدخاسالاری، نام‌گذاری کرد. به عبارت دیگر، افول مقام و موقعیت کلانتران و حذف تدریجی عنوان کلانتر و جایگزین شدن عنوان کلدخدا، تغییر مهمی بود که در این مقطع روی داد. طبق اسناد بررسی شده، این کارکرد جدید از نظام کلدخدایی و متنفذین به جای سیستم کلانترسالار، معیار رتق و فتق امور سیاسی، اجتماعی و اقتصادی مردم طایفه جاوید شد. البته اسناد ملکی ارائه شده در این پژوهش توسط کلانتران منطقه جاوید، نشان می‌دهد منصب کلانتری در طایفه جاوید در این دوران به صورت ضعیف شده‌ای تا مدت‌ها به حیات خود ادامه داده است. بررسی میدانی و مصاحبه‌ها، نشان می‌دهد سران طایفه جاوید در برخی رویدادها، حامی قاجارها و سران قشقای بوده و در این راه از هیچ کوششی دریغ نکرده‌اند؛ اگرچه این حمایت آنها در مواردی، مشکلات متعددی برای آنها ایجاد کرده است. مهم‌ترین این مشکلات، دخالت نیروهای خارج از منطقه در مسائل منطقه‌ای ممسنی بوده است؛ تا جایی که تداوم این مسئله، نقطه عطفی در دست‌اندازی خاندان بوشهری به اراضی ممسنی در زمان مظفرالدین شاه و واگذاری اجاره این املاک به صولت‌الدوله قشقای بود.

به گواهی یک سند محلی مربوط به یک معامله ملکی در سال ۱۲۱۰ ه.ق که در آن قاید علی فرزند ملا علاءالدین رودخاسی اراضی موسوم به سرناباد را به ملا بهزاد فرزند خیرالله از تیره کجایی جاوید به

فسایی درباره اظهار ارادت بزرگان فارس به معتمدالدوله در این ماجرا آورده است، می‌توان حدس زد که کلاتر طایفه جاوید نیز نزد معتمدالدوله رفته باشد (فسایی، ۱۳۸۸: ۷۶۸/۱).

طبق این گزارش‌ها و بررسی‌های تطبیقی، این یافته‌ها با سنگ‌نگاره‌های گورستانی منطقه جاوید، باید گفت در این زمان، رضاقلی خان فرزند رستم خان کلاتر طایفه جاوید بوده است. در سند معامله ملکی اراضی موسوم به گلومهر از مزارع بلوک همایجان بین آقایان رضاقلی خان جاویدی از طایفه جاوید و طاهر از تیره پیر حسن عبداللهی، عالیجاه رضاقلی خان به‌عنوان رئیس حاکم طایفه جاوید مشخص شده است (سند شماره ۱۰)، او به‌واسطه خویشاوندی با تیره خلیفارین و میانجی‌گیری میرزا درویش محمد، که نام او در سند معامله ملکی اراضی پنجان طایفه بکش آمده است (سند شماره ۱۱)، با خانواده قاید خسرو آشتی کرده است. نام قاید خسرو در یک سند ملکی دیده می‌شود که بیانگر معاضدت کخدایان طایفه جاوید با کلاتر وقت برای رفع اختلافات بین مردم طایفه بوده است (اسناد شماره ۴ و ۱۲). طبق این سند فرزندش ملا محمدعلی در سال ۱۲۶۰ ه. ق آشتی کرد و بعد از سال‌ها کلاتری درگذشت. طبق دیگر سنگ‌نگاره‌های گورستانی، حاصل خان دو فرزند به نام‌های سالم خان متوفای ۱۳۳۰ ه. ق (سنگ‌نگاره شماره ۷) و حاتم خان متوفای ۱۳۳۹ ه. ق (سنگ‌نگاره شماره ۸) داشته است. حاتم خان در معامله‌ای، یک دانگ اراضی فاریاب مشهور به مزرعه گلومهر را به عالی‌شان جعفرقلی خان فرزند باباخان جاویدی (سنگ‌نگاره شماره ۲ و سند شماره ۳ و ۱۳) فروخته است. فروش این ملک مهم، می‌تواند به‌دلیل تضعیف قدرت او و همچنین دخالت، قدرت و رقابت حسنعلی خان و فتح‌الله خان در امور طایفه جاوید باشد. او توسط افراد

مبلغ پنج تومان تبریزی فروخته است و این معامله ملکی توسط رستم خان فرزند رضاقلی خان (سنگ‌نگاره شماره ۹)، تنفیذ و تأیید شده است، می‌توان به این نتیجه رسید که بعد از باقرخان، رستم خان، کلاتر طایفه جاوید بوده است؛ زیرا در تأیید این معاملات هیچ‌گونه ردپایی از کلاتری خلیل خان و رحیم خان دیده نمی‌شود (سند شماره ۲). در سند دیگری مربوط به سال ۱۲۱۲ ه. ق که آن هم یک سند مربوط به معامله اراضی منطقه سرناباد است، از افرادی با نام و عناوین قاید علی و خواهران فرزندان قاید علماءالدین رودخاصی جاوید، قاید خیرالله و قاید نورالله و عالیشان قاید خلیل و قاید جلیل فرزند باقرخان نام برده شده است. آمدن القاب عالیشان و قاید مخصوصاً برای خلیل و رحیم، به‌دلیل اعتبار طبقه اجتماعی آنها بوده است و نشانی از کلاتری این افراد وجود ندارد. مهر حاشیه این سند نویافته محلی که توسط رستم خان تأیید شده است، به‌صراحت نشان می‌دهد که نامبرده، کلاتر طایفه جاوید بوده است؛ زیرا در غیر این صورت و طبق عرف، باید کس دیگری معامله را تأیید می‌کرد، نه رستم خان (سند شماره ۶). لوحه سنگ‌نگاره گورستانی رستم خان فرزند رضاقلی خان جاویدی نیز نشان می‌دهد که بعد از باقرخان، رستم خان به کلاتری رسیده است (سنگ‌نگاره شماره ۹)، گزارش‌های مرتبط با کلاتری طایفه جاوید در این دوران با آشفتگی روبه‌روست که دلایل مشخصی ندارد. مجیدی می‌نویسد: «چون رضاقلی خان از کلاتری کنار رفت، حاصل خان، کلاتر طایفه جاوید شد. کلاتری حاصل خان مصادف با شورش ولیخان بکش بود. او در شیراز نزد معتمدالدوله رفت و حمایت خود را از دولت قاجار اعلام کرد و با ولیخان جنگ نمود» (مجیدی، ۱۳۷۱: ۲۵۰). براساس آنچه

نداشته و طایفه جاوید بیشتر تحت نفوذ سایر رؤسای طوایف ممسنی قرار داشتند» (ایلامی، ۱۳۹۲: ۷۴)؛ اما اسناد محلی موجود مربوط به منطقه گلومهر و اراضی چَم جاوید و همچنین اراضی بنجان بکش، توسط محمدعلی خان جاویدی و جمعی از کلانتران جاوید از جمله، اسکندر خان، خلیل خان، کاظم خان، محمدخان و کدخدایان تیره سالاری آقایان ملا علی رضا، ملا علی برز و ملا قباد دودانگه تأیید و تنفیذ شده است و این نشان از موقعیت و قدرت محمدعلی خان دارد (اسناد شماره ۱۲، ۱۱، ۳، ۱۳). با بررسی‌های انجام‌شده در این پژوهش براساس اسناد نویافته محلی، تحلیل گزارش‌های منابع تاریخی و همچنین مقایسه تطبیقی سنگ‌نگاره‌های گورستانی منطقه جاوید، می‌توان نتیجه گرفت: ۱- بعد از کشته شدن باقرخان به دلیل فرآیند قاجارستیزی در ایل ممسنی و حمایت ضمنی بعضی از سران طایفه جاوید از قاجارها، آنها حمایت مردمی خود را از دست دادند و مجبور به جلای وطن یا خانه‌نشینی شدند و کدخدایان، رتق و فتق امور را در دست گرفتند؛ ۲- نظام کلانتری در طایفه جاوید، آن‌چنان که ذکر شد، به دلیل ضعف کلانترها، رقابت درون ایلی کلانتران طوایف ممسنی و انشقاق درون خانواده‌ای کلانتران جاوید، بعد از باقرخان به صورت رسمی وجود و نمود کمتری داشت؛ اما ردپای احترام این خانواده‌ها همچنان در اسناد طایفه‌ای وجود داشته است.

در زمان کهولت محمدعلی خان، پسرش اسماعیل خان کلانتر شد. در این زمان، قسمت‌هایی از اراضی خالصه‌جات ممسنی در سه ناحیه بکش، رستم و جاوید طی فرمانی توسط مظفرالدین‌شاه قاجار بدون هیچ توجهی به مالکیت مردم به معین‌التجار بوشهری واگذار شد (لمبتون، ۱۳۶۳: ۱۴۰). طبق سند قرارداد واگذاری اراضی ممسنی بین معین‌التجار

مذکور از کلانتری کنار گذاشته شد و حسنعلی خان و فتح‌الله خان کلانتر شدند؛ زیرا مخالفت و انشقاق در درون نظام کلانتری جاوید در این دوره به اوج رسیده بود. سنگ قبر حسنعلی خان یافت نشد؛ اما در سنگ قبری به نام شکرالله، او را فرزند عالیجاه حسنعلی خان (سنگ‌نگاره شماره ۱۰) نوشته است. سنگ قبر فتح‌الله خان موجود است. گرمرویی، حاکم ممسنی و کهگیلویه در این ایام درباره وضعیت طایفه جاوید، کلانتران و انشقاق نظام کلانتری می‌نویسد: «سلسله کلانتران این طایفه نجیب‌ترین کلانتران سایر طوایف ممسنی است؛ اما فتح‌الله خان و حسنعلی خان، هر دو باقی مانده خوانین‌اند و هرچه بنده در گاه خواست که از آنها یکی کلانتر شود، ممکن نشده آخر الامر به تصدیق کدخدایان هر دو را کلانتر نمود» (گرمرویی، ۱۳۴۷: ۱۰۰۴). فسایی نیز درباره کلانتران منطقه جاوید می‌نویسد: «کلانتر این ناحیه محمدعلی خان جاویدی ممسنی است، پسر فتح‌الله خان، پسر خلیل خان، پسر باقرخان جاویدی که پدر بر پدر کلانتران این ناحیه بوده‌اند» (فسایی، ۱۳۸۸: ۱۵۶۲/۲). حسنعلی خان پس از چند سال، از کلانتری کنار رفت و فتح‌الله خان نیز درگذشت و فرزندش محمدعلی خان به کلانتری رسید. طبق سنگ‌نگاره گورستانی، فتح‌الله خان فرزند دیگری به نام محمدقلی متوفای ۱۳۷۱ ه.ق (سنگ‌نگاره شماره ۱۱) داشته است که منصب کلانتری نداشته است. والتر بارینگ از مأموران دولت انگلستان که در سال ۱۲۹۹ ه.ق / ۱۸۸۱ م مسیر شوشتر تا شیراز را پیموده و در این مسیر از منطقه کهگیلویه و ممسنی عبور کرده است، در ذکر خوانین طوایف منطقه ممسنی، کلانتر طایفه جاوید را محمدعلی خان نام می‌برد (Baring, 1882: 22). درباره محمدعلی خان گفته شده است: «محمدعلی خان نفوذ درستی در بین طایفه خود

بوشهری و متنفذین محلی ممسنی در سال ۱۳۱۷ هـ. ق، هنوز فتح‌الله جاویدی (حبیبی، ۱۳۷۱: ۳۴۰-۳۳۹) منصب خانی نداشته و در این زمان شخصی به نام اله‌قلی خان از اولاد شهبازخانی کلاتر تمامی محال طایفه جاوید بوده است. پس از این واگذاری، آمدن و رفتن هر کلاتری در طایفه جاوید، تابعی از خواست معین‌التجار بوشهری و خانواده او بود (اسدپور و اسحاقی - ب - ۱۳۹۳: ۵۹؛ اسدپور و اسحاقی - ج - ۱۳۹۳: ۳۵-۳۴). احتمالاً مهم‌ترین منبع درباره رقابت خانواده کلاتری جاوید برای رسیدن به منصب کلاتری در این دوره، گزارش اُسکارمان از دعوای مرتضی قلی خان فرزند خان بابا خان، با اسماعیل خان است. او می‌خواست به کمک کدخدایان ذی‌نفوذ طایفه جاوید، یعنی ملانصرالله و مُلا یارویس میساربی و گل عالی قلی خلیفارین (سنگ‌نگاره‌های شماره ۱۴ و ۱۹) اسماعیل خان را بکشد و خود مقام کلاتری را در دست گیرد؛ اما خودش کشته شد و معین‌التجار نیز اسماعیل خان را از مقام کلاتری عزل کرد. ناگفته نماند مرتضی‌قلی خان در این ماجرا به تحریک امیرقلی خان نامی دست به این اقدام زد. امیرقلی خان از او خواسته بود با کدخدایان جاوید هم‌پیمان شوید و نامه‌ای به شاهزاده در شیراز بنویسید که ما اسماعیل خان را به‌عنوان کلاتر نمی‌خواهیم و مرتضی‌قلی خان خواست مردم است تا حکم کلاتری نوشته شود (Mann, 1910:15-18).

بعد از اسماعیل خان، برادر او فتح‌الله خان ملقب به صمصام دیوان (فتحی‌نژاد، ۱۳۹۳: ۷۰)، کلاتر شد (ایلامی، ۱۳۹۲: ۸۷). طبق گفته اُسکارمان، کلاتری در طایفه جاوید از این پس وضعیت دیگری داشته است (Mann, 1910:16-17). در زمان کلاتری فتح‌الله خان، طایفه جاوید به دو قسمت جاوید له و جاوید ماهوری تقسیم شد. این تقسیم، جغرافیای

قدرت در منطقه جاوید را باید آخرین اقدام در جهت تضعیف موقعیت کلاتران این منطقه و حذف تدریجی این مقام در این ناحیه دانست، موضوعی که به رغم تداوم کوتاه عمر کلاتران بعدی، زمینه مهم‌ترین تحول را در نظام کلاتری در طایفه جاوید فراهم کرد؛ تحولاتی که باعث حذف این نظام در این طایفه شد. نوشته‌های اُسکارمان درباره روند تضعیف نظام کلاتری در طایفه جاوید نشان می‌دهد که زالیخان (سند شماره ۳) از اولاد رستم‌خانی، رقیب سرسخت اسماعیل خان بوده است. اُسکارمان در این باره می‌نویسد: «اسماعیل خان، زالی خان را به بند می‌کشد، زالی خان فرار کرده و نزد حسینقلی خان* فرزند شریف‌خان بکش، بست می‌نشیند، حسینقلی خان برادرش نصیرخان را نزد اسماعیل خان فرستاده که زالیخان را مورد عفو قرار دهد، او پذیرفته و بعداً خُلف وعده کرده، او را به زنجیر کشیده و تنبیه می‌کند. درنهایت زالی خان همراه چند نفر، احشام اسماعیل خان را غارت کردند و به منطقه کوهمره رفتند» (Mann, 1910: 17-18). اُسکارمان در این باره می‌نویسد: «در زمانی که زالیخان به بلوک کوهمره رفت، اسماعیل خان به شیراز رفت که موافقت مرکز را جهت غارت زالیخان جلب کند؛ اما موفق نشد و به کازرون آمد. ولایت ممسنی را شاه به قوام‌التجار داد، یکسال اسماعیل خان کلاتر بود، بعد از یکسال معزول گشت، بوشهری، ولایت را به کدخدایان داد و گفت کلاتر نمی‌خواهید، بروید و زراعت کنید، من پنج یک محصول را به‌جای مالیات می‌گیرم و دیونه سری (مالیات دیوانسالاری) نمی‌گیرم» (Mann, 1910: 18). طبق این روایات زالی خان بعداً کلاتر شد. مجیدی در این باره می‌نویسد:

* حسینقلی خان فرزند شریف‌خان بکش، نصیرخان برادرش را به‌دلیل رقابت در تصدی منصب کلاتری به قتل می‌رساند (وقایع‌الاتفاقیه، ۱۳۶۲: ۵۹۴).

«زالیکان کلانتر بخش گرمسیر و فتح‌الله‌خان برادر اسماعیل‌خان کلانتر بخش سردسیری ایل جاوید گردید» (مجیدی، ۱۳۷۱: ۲۵۲). اگرچه در اسناد محلی موجود در دست مردم طایفه جاوید، نامی از فتح‌الله‌خان برده نشده است، اسنادی در زمان شریف‌خان بکش توسط فتح‌الله‌خان تأیید و تنفیذ شده است که نشان از نفوذ او در طایفه جاوید و بکش در زمان شریف‌خان داشته است (سند شماره ۱۵). طبق اسناد محلی، بیشتر امور ایل جاوید در اختیار زالی‌خان بوده است (سند شماره ۱۶). طبق سنگ‌نگاره‌های گورستانی، رضاقلی‌خان سه فرزند داشته (سنگ‌نگاره شماره ۹ و ۱۵) و تنها زالی‌خان منصب کلانتری را بر عهده داشته است. بعد از زالی‌خان، رضاقلی‌خان فرزند آزادخان (سنگ‌نگاره شماره ۹)، کلانتر شد. درباره رتق و فتق امور طایفه جاوید و بکش توسط رضاقلی‌خان آمده است: «رضاقلی‌خان طبق روایات سینه به سینه و اسناد خانوادگی، نه تنها در طایفه جاوید، کلانتر مطلق بود، بلکه در امور منطقه، خاصه طایفه بکش دارای نفوذ بوده، به طوری که در عزل و نصب کدخدایان این طایفه دخالت داشته و جمع‌آوری مالیات بخشی از اراضی بکش را عهده‌دار بوده است» (مصاحبه شماره پنج). بر این اساس باید گفت رابطه رضاقلی‌خان و معین‌التجار بوشهری موجب قدرتمندی او شده بود؛ مخصوصاً به دلیل اختلاف بر سر جانشینی منصب کلانتری در طایفه بکش بین بهادرخان و اسکندرخان و دخالت سران قشقایی در حمایت از بهادرخان (ایلامی، ۱۳۹۲: ۱۵۷)، نفوذ او در طایفه بکش در این دوره افزایش یافته بود. این افزایش حوزه نفوذ و قدرت او در ادامه مورد کینه و دشمنی فتح‌الله‌خان و رقابت دیگران با او شد؛ به گونه‌ای که از کلانتری کنار رفت و شاید درست آن است که کنار گذاشته شد. طبق نامه بوشهری به رضاقلی‌خان و سفارش ایشان به

غلامعلی‌خان و قوام‌الملک، او توسط بوشهری از مقام کلانتری جاوید ماهوری خلع شد (سند شماره ۱۷). رضاقلی‌خان بعداً در مهمانی که در منزل خودش در روستای پادراز برگزار شده بود، به علت بودن یا برگشت مجدد به قدرت و حذف رقبای و متحد کردن منطقه جاوید و همچنین اختلاف او با خانواده بوشهری‌ها با توطئه ائتلافی برخی از کدخدایان جاوید و خوانینی چون فتح‌الله‌خان و اسکندرخان شبانه در منزل خود کشته و اسکندرخان جانشین او شد (مصاحبه شماره سه و پنج). برکناری و کشته شدن رضاقلی‌خان و بعداً دیگر کلانتران طایفه جاوید، ناشی از نفوذ، نزدیکی و وابستگی سران محلی جاوید به خاندان بوشهری، ترس بوشهری‌ها از قدرت بلامنازع یک کلانتر و وحدت در منطقه جاوید و همچنین رقابت سران طایفه جاوید بر سر تصدی منصب کلانتری بوده است. این رقابت‌هایی که توسط بوشهری‌ها ساخته و پرداخته می‌شد، بعداً میان اسکندرخان و خلیل‌خان، کلانتران تیره‌های جاوید ماهوری نیز بر سر مقام ریاست روی داد. به استناد اسناد محلی، نیمی از طایفه جاوید در اختیار اسکندرخان قرار گرفت؛ اما بعداً اسکندرخان از ریاست کناره گرفت و کلانتری بخش جاوید ماهوری در تصرف خلیل‌خان درآمد (سند شماره ۱۳). در جریان تقسیم منطقه، جاوید ماهوری به خلیل‌خان رسید. اقتداری درباره خوانین جاوید می‌نویسد: «مقارن نفوذ امامقلی‌خان رستم، خلیل‌خان در بخش جاوید ماهوری و فتح‌الله‌خان در جاوید له له کلانتر بودند» (اقتداری، ۱۳۵۹: ۵۸۵). در بخش طایفه جاوید ماهوری خلیل‌خان نیز چون به کلانتری رسید، با استفاده از عناصر خویشاوندی و ارتباط معاضدتی قوی با کدخدایان و مردم جاوید ماهوری به کلانتری خود استحکام بخشید. طبق نامه خلیل‌خان به سه نفر از کدخدایان جاوید، او چیزی جز رضایت مردم

نمی‌خواست؛ بنابراین او کلاتری بوده است که مسائل منطقه را با رایزنی با کدخدایان و مردم انجام می‌داد (سند شماره ۲۵)، او با انعقاد قراردادی که در نوع خود یک میثاق اجتماعی محکم با کدخدایان جاوید ماهوری بوده است، امور این بخش تمشیت کرد (سند شماره ۲۴). بعد از ایشان، شاپورخان کلاتر طایفه جاوید ماهوری شد و به رتق و فتق امور جاوید ماهوری پرداخت و در قسمت جاوید له له محمدعلی خان بعد از فوت فتح‌الله‌خان کلاتر شد. درباره خاستگاه اولیه سلسله کلاتران جاوید نه تنها در منابع، در سنگ‌نگاره‌های محلی و اسناد محلی موجود مطلبی یافت نشد؛ اما بعضی از معمرین این خانواده‌ها به نقل از پیشینیان می‌گویند: «نیای سلسله کلاتری جاوید از منطقه گهگیلویه، چروم و دهدشت به روستای بهلو و ناحیه دژ سفید مهاجرت کرده‌اند» (مصاحبه شماره سه و چهار). متأسفانه گزارش‌های منابع، اسناد و سنگ‌نگاره‌های گورستانی اطلاع دقیقی از شروع و پایان قطعی مدت‌زمان کلاتری کلاترها در طایفه جاوید به دست نمی‌دهند؛ اما تقدم و تأخر یا بودن و نبودن در منصب کلاتری برخی از خوانین این منطقه، کاملاً روشن است و چنین به نظر می‌رسد که اختلافات داخلی و چالش و زد و خورد بین بزرگان جاویدی، دخالت بوشهری و تقسیم جاوید به دو حوزه مدیریتی زمینه‌ساز پایان بخشی به نظام کلاتری را رقم زد؛ زیرا پس از این دوران، کدخداها جای آنها را گرفتند؛ موضوعی که در پژوهش‌های بعدی می‌تواند بررسی شود.

نتیجه

بررسی‌های انجام‌شده نشان می‌دهد مدیریت ایلی طایفه جاوید تا زمان باقرخان، در دوره زندیه، کدخدامحور بوده است و نیای کلاتران این ناحیه شغل نظامی داشته‌اند؛ اما نظام کلاتری ایل ممسنی در

زمان قاجار تحت تأثیر عواملی از جمله دشمنی با حکومت مرکزی، دخالت خاندان بوشهری و رقابت و ستیز با سران قشقایی، دچار تغییرات شدیدی شد. این تغییرات باعث حذف تعداد زیادی از کلاتران و وابستگی خوانین نوظهور شد. در طایفه جاوید با قتل باقرخان جاویدی توسط مردم، جاوید له له به دلیل شورش علیه زندیه و احتمالاً حمایت از قاجارها، نسل جدیدی در خانواده کلاتری این ناحیه در عرصه تحولات سیاسی-اجتماعی طایفه ظهور کرد. طبق اسناد محلی موجود نزد مردم منطقه و مقایسه تطبیقی سنگ‌نگاره‌های گورستانی، نظام کلاتر مدیری طایفه جاوید با آمدن قاید خسرو و بعداً تنفیذ قراردادهای رتق و فتق امور طایفه به دست کدخدایان و ریش‌سفیدان، مجدداً به نظام کدخداسالاری تغییر پیدا کرد. البته رده کلاتری خانواده مذکور با حالت تضعیف‌شده‌ای به حیات سیاسی و اجتماعی خود ادامه داد و مورد احترام مردم بود. واگذاری املاک منطقه ممسنی و طایفه جاوید به معین‌التجار بوشهری و ورود و دخالت او در تحولات سیاسی-اجتماعی منطقه، باعث اختلاف طایفه‌ای، گسست اجتماعی و رقابت خانواده کلاتری در انتصابات مدیر ایلی شد. این اختلاف‌ها نائره جنگ و خونریزی و برادرکشی را در این طایفه به اوج خود رسانید. بعد از اتمام دوران کدخداسالاری، در رقابت خانواده‌های خانی برای رسیدن به قدرت، بعد از اولاد شهبازخانی، خانواده رستم‌خانی وارد مدیریت طایفه شد و در توطئه‌ای با کشته‌شدن رضاقلی‌خان فرزند آزادخان، به آخر عمر خود نزدیک شد. در رقابت اولاد قایدخلیل در دعوی بین اسماعیل‌خان و مرتضی‌قلی‌خان، این رقابت شدت بیشتری گرفت. حمایت کدخداهای جاوید ماهوری از مرتضی‌قلی‌خان باعث ملتهب‌ترشدن این ستیز و رقابت شد و درنهایت به کشته‌شدن مرتضی‌قلی‌خان توسط اسماعیل‌خان منجر شد. قاجارها بارها

- تاریخی، سال ششم، شماره ۲ (پیاپی ۲۲)، ص ۱۹ تا ۴۸.
۶. اقتداری، احمد (۱۳۵۹)، *خوزستان، کهگیلویه و ممسنی*، تهران: انجمن آثار ملی.
۷. اوبرلینگ، پیر (۱۳۸۳)، *کوچ نشینان قشقایی فارس*، ترجمه فرهاد طیبی‌پور، تهران: شیرازه.
۸. ایلامی، بابا خان (۱۳۹۲)، *تاریخ سیاسی، اجتماعی ممسنی*، شیراز: ادیب.
۹. جنگ‌نامه کشم (بی‌تا)، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، میکرو فیلم‌ها، ۶۹.
۱۰. حبیبی فهلیانی، حسن (۱۳۷۱)، *ممسنی در گذر راه تاریخ*، شیراز: نوید شیراز.
۱۱. رزم‌آرا، حسینعلی (۱۳۳۰)، *فرهنگ جغرافیایی ایران*، ج ۷، استان هفتم، تهران: دایره جغرافیایی ستاد ارتش.
۱۲. رضاقلی میرزا (۱۳۴۶)، *سفرنامه رضاقلی نایب الایاله فارس*، به کوشش اصغر فرمان‌فرمای قاجار، تهران: دانشگاه تهران.
۱۳. سپهر، محمدتقی بن محمدعلی (۱۳۷۷)، *ناسخ‌التواریخ*، به کوشش جهانگیر قائم‌مقامی، تهران: امیر کبیر.
۱۴. شهشانی، سهیلا (۱۳۵۹)، «نگاهی به تاریخ خوانین ممسنی»، *مجله آینده*، سال ششم، شماره ۹ تا ۱۲، ص ۷۲۲ تا ۷۳۰.
۱۵. عکاشه، اسکندر خان (۱۳۶۵)، *تاریخ بختیاری*، تهران: یساولی.
۱۶. غفاری کاشانی، ابوالحسن (۱۳۶۹)، *گلشن مراد*، به اهتمام غلامرضا طباطبایی مجد، تهران: زرین.
۱۷. فسایی، حسن حسینی (۱۳۸۸)، *فارسنامه ناصری*، تصحیح منصور رستگار فسایی، ج ۱ و ۲، تهران: امیرکبیر، چ چهارم.
۱۸. فتحی، خان‌بابا (۱۳۸۹)، *کلستان در گذار زمان*، شیراز: ساسان.
۱۹. فتحی‌نژاد، نصرالله (۱۳۹۳)، *خاطرات*

با اخذ رشوه، رقم کلانتری و خلعت کلانتری را بین اسماعیل خان و خان بابا خان تغییر دادند. در مبارزه زالی خان با اسماعیل خان، همین قاجارها بار دیگر اولاد رستم‌خانی را به قدرت بازگرداندند. آن‌چنان که ذکر شد، حمایت گاه و بیگاه خانواده بوشهری و همچنین اختلاف‌افکنی آنها، باعث انشقاق طایفه جاوید به دو بخش ماهوری و له له شد. حذف اسکندر خان از گردونه قدرت و رقابت، ریاست خلیل خان بر بخش طایفه ماهوری و فتح‌الله خان بر بخش جاوید له له، سرآغاز گسست اجتماعی در طایفه جاوید شد؛ به گونه‌ای که این تفکیک باعث شد تا آینده این طایفه در مواجهه با مسائلی همچون مأموران انگلیسی و کارگزاران حکومتی قاجار و سران قشقایی با افقی تاریک روبه‌رو شود.

منابع و مأخذ

۱. آبراهامیان، یرواند (۱۳۷۷)، *ایران بین دو انقلاب*، ترجمه کاظم فیروزمند و دیگران، تهران: مرکز، چ دوازدهم.
۲. استخری، ابواسحاق (۱۳۶۸)، *مسالک و ممالک*، تهران: علمی و فرهنگی، چ سوم.
۳. اسدپور، حمید و اسحاقی، عارف-الف- (۱۳۹۳)، «اهمیت جغرافیای ممسنی و نقش تمدنی آن در کرانه‌های خلیج فارس»، *تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی*، س ۵، ش ۱۷، ص ۱۱۵ تا ۱۴۳.
۴. اسدپور، حمید و اسحاقی، عارف-ب- (۱۳۹۳)، «دست‌اندازی معین‌التجار به اراضی شولستان با تکیه بر اسناد نویافته طایفه بکش»، *گنجینه اسناد*، سال بیست و چهارم، دفتر اول، بهار ۱۳۹۳، شماره ۹۳، ص ۳۸ تا ص ۷۹.
۵. اسدپور، حمید و اسحاقی، عارف-ج- (۱۳۹۳)، «بازکاوی ابعاد رویارویی مردم ممسنی با معین‌التجار بوشهری با تکیه بر اسناد نویافته محلی»، *پژوهش‌های*

- تاریخ گیتی گشا، تهران: اقبال.
۳۱. وقایع الاتفاقیه (۱۳۶۲)، مجموعه گزارش‌های خفیه‌نویسان انگلیس در ولایات جنوبی از سال ۱۲۹۱ تا ۱۳۲۲ قمری به کوشش سعیدی سیرجانی، تهران: نوین.
- مصاحبه‌ها**
۳۲. مصاحبه شماره یک: مصاحبه با ایرج کریمی، فرزند ملا بهزاد از ضابطین حکومتی و کدخدای تیره میساری جاوید، محل مصاحبه: شیراز، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۸/۶/۱۲.
۳۳. مصاحبه شماره دو: مصاحبه با رضا زارعی از معمرین تیره تنگ پهنای جاوید در گلستان، محل مصاحبه: شیراز، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۳/۷/۱۱.
۳۴. مصاحبه شماره سه: مصاحبه با خانقلی رضازاده از معمرین روستای پادراز، اولاد شهبازخانی، محل مصاحبه: پادراز جاوید، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۰/۱۱/۱۵.
۳۵. مصاحبه شماره چهار: مصاحبه با علی جاودان از معمرین خانواده جاودانی، اولاد رحیم‌خانی، محل مصاحبه: مورکی جاوید، تاریخ مصاحبه ۱۴۰۰/۶/۲۵.
۳۶. مصاحبه شماره پنج: مصاحبه با کاظم آزادی از خانواده آزادی، اولاد رستم‌خانی، محل مصاحبه: نورآباد ممسنی، تاریخ مصاحبه ۱۴۰۰/۶/۲۷.
- منابع لاتین**
39. Baring , Walter (1882). *Reportes on a journey to Shushtar*. Dizful , Behbahan , and Shiraz , Tehran , vol2.
40. Mann, Oskar (1910). *Die Mundarten der Lur-Stamme im Sudwestlichen Persien*. Berlin .
41. Monteith , William (1857). *Notes on the routes from bushire to shiraz. journal of royal Geographical, society of London , vol.27*.
- نصرالله‌خان فتحی‌نژاد، شیراز: نوید.
۲۰. فلاندن، اوژن (۱۳۸۳)، سفر به ایران، ترجمه حسین نور صادقی، تهران: اشراقی.
۲۱. فلسفی، نصرالله (۱۳۴۷)، زندگانی شاه عباس اول، ج ۲، تهران: دانشگاه تهران.
۲۲. گرمودی، میرزافتاح‌خان (۱۳۴۷)، سفرنامه ممسنی، به کوشش فتح‌الدین فتاحی، تهران: چاپخانه بانک بازرگانی ایران.
۲۳. لسترنج، گای (۱۳۶۴)، جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی، ترجمه محمود عرفان، تهران: علمی و فرهنگی، چ ۲.
۲۴. لایارد، سراوستین (۱۳۶۷)، سفرنامه لایارد (ماجراهای اولیه در ایران)، ترجمه مه‌راب امیری، تهران: وحید.
۲۵. لمبتون، آن. ک. س (۱۳۶۳)، سیری در تاریخ ایران بعد از اسلام، ترجمه یعقوب آژند، تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۳.
۲۶. مجیدی کرائی، نورمحمد (۱۳۷۱)، تاریخ و جغرافیای ممسنی، تهران: علمی و فرهنگی.
۲۷. مقدسی، ابو عبدالله محمدابن احمد (۱۳۶۱)، احسن التقاسیم فی المعرفة الاقالیم، ج ۲، ترجمه علینقی منزوی، تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران.
۲۸. میرجعفری حسین و هاشمی اردکانی، مجید (۱۳۵۳)، «فرمان شاه طهماسب صفوب به مولانا رضی‌الدین محمد»، مجله بررسی‌های تاریخی، سال ۹، شماره ۲، مسلسل ۱۱۰، ص ۵۱ تا ص ۹۵.
۲۹. واله قزوینی اصفهانی، محمدیوسف (۱۳۸۰)، ایران در زمان شاه صفی و شاه عباس دوم، تصحیح محمدرضا نصیری، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
۳۰. موسوی نامی اصفهانی، محمدصادق (۱۳۶۳)،

فایل پیوست اسناد

الف- اسناد

سند ۱. محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده خانعلی خان رستم نزد هوشنگ خسروی

سند ۲- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده ملا الیاس جاویدی، کدخدای تیره کجایی جاوید نزد مهدی خسروانی

سند ۳- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده ملا الیاس جاویدی کدخدای تیره کجایی جاوید نزد مهدی خسروانی

سند ۴: محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده ملا بهزاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

سند ۵- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده ملا بهزاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

سند ۶- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده ملا الیاس جاویدی کدخدای تیره کجایی جاوید نزد مهدی خسروانی

سند ۷- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده خانعلی خان رستم نزد هوشنگ خسروی

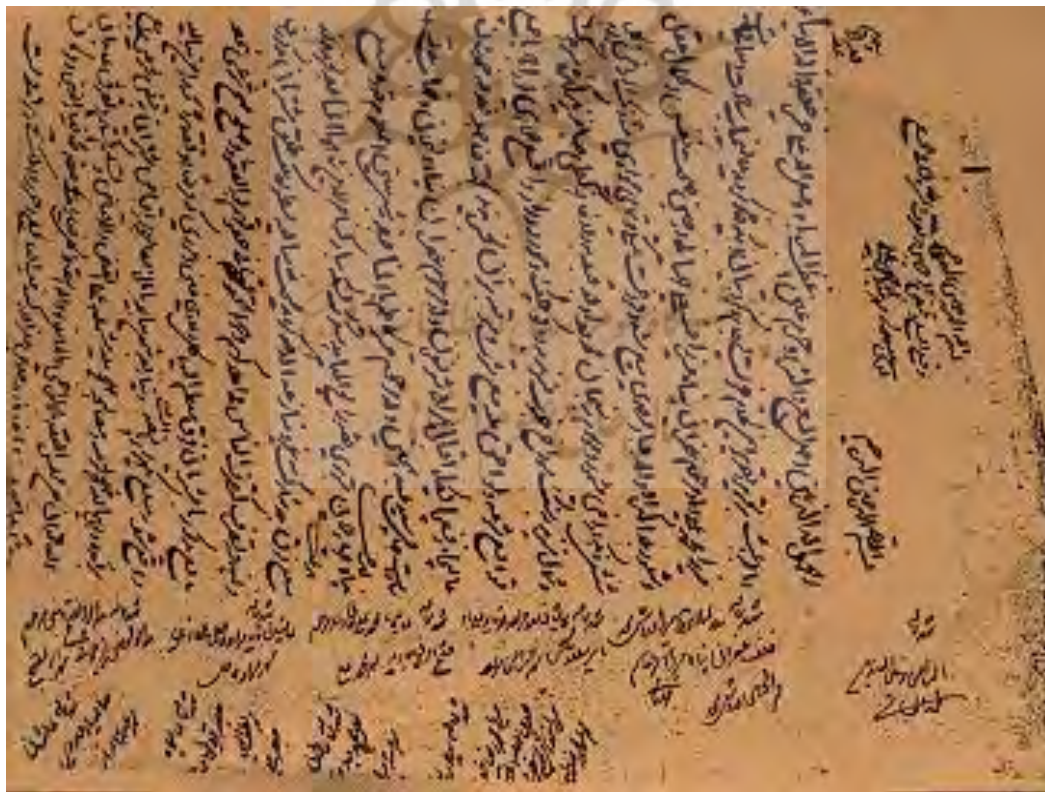
سند ۸- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده خانعلی خان رستم نزد هوشنگ خسروی

سند ۹- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده خانعلی خان رستم نزد هوشنگ خسروی

سند ۱۰- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده ملابهاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

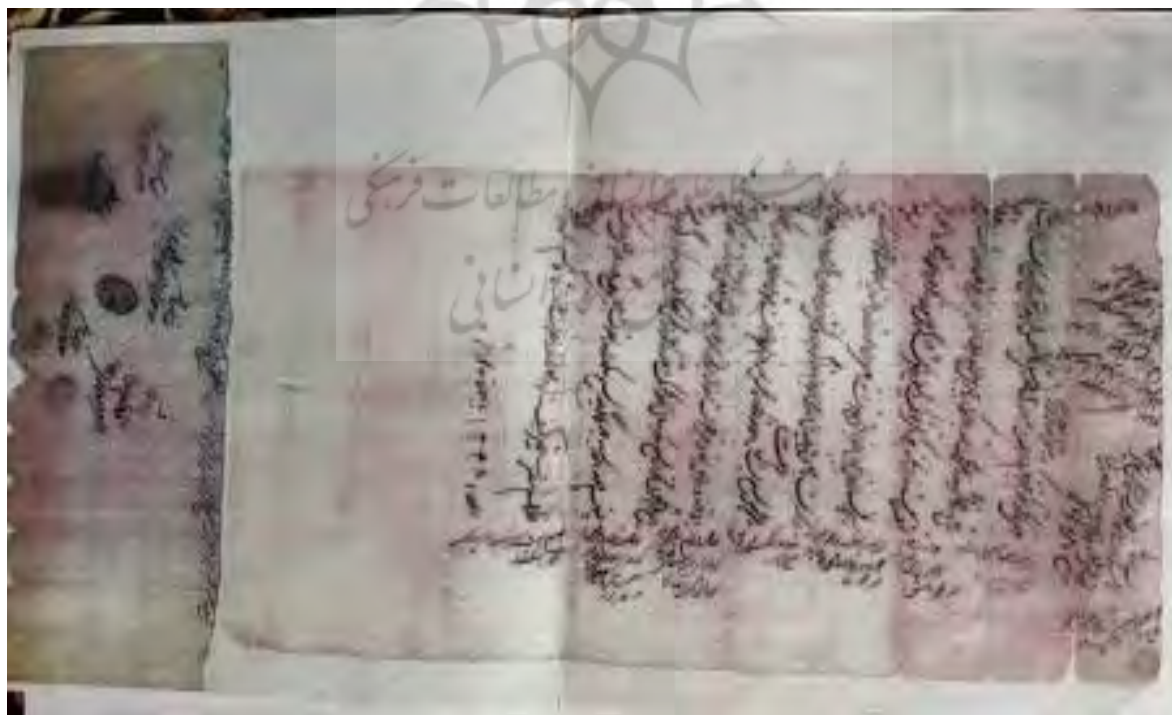

سند ۱۱- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده حاج عبدالحسین موسوی

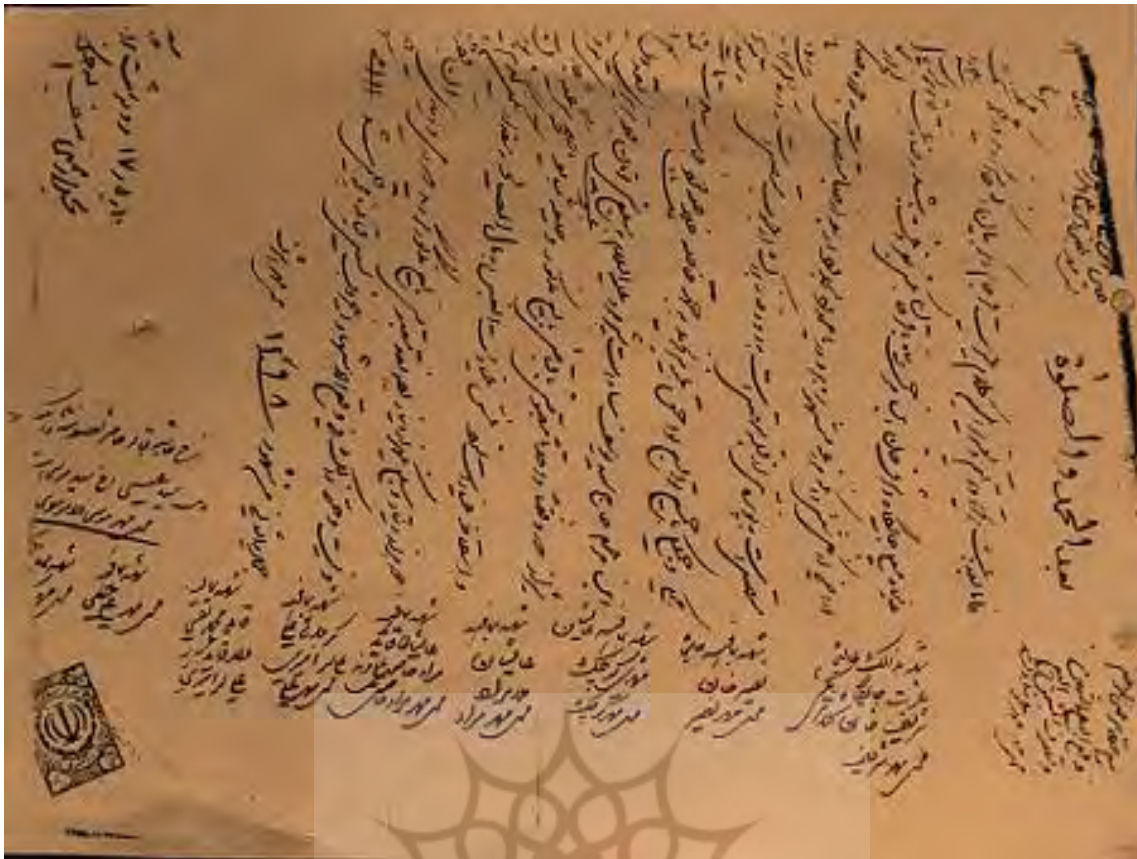

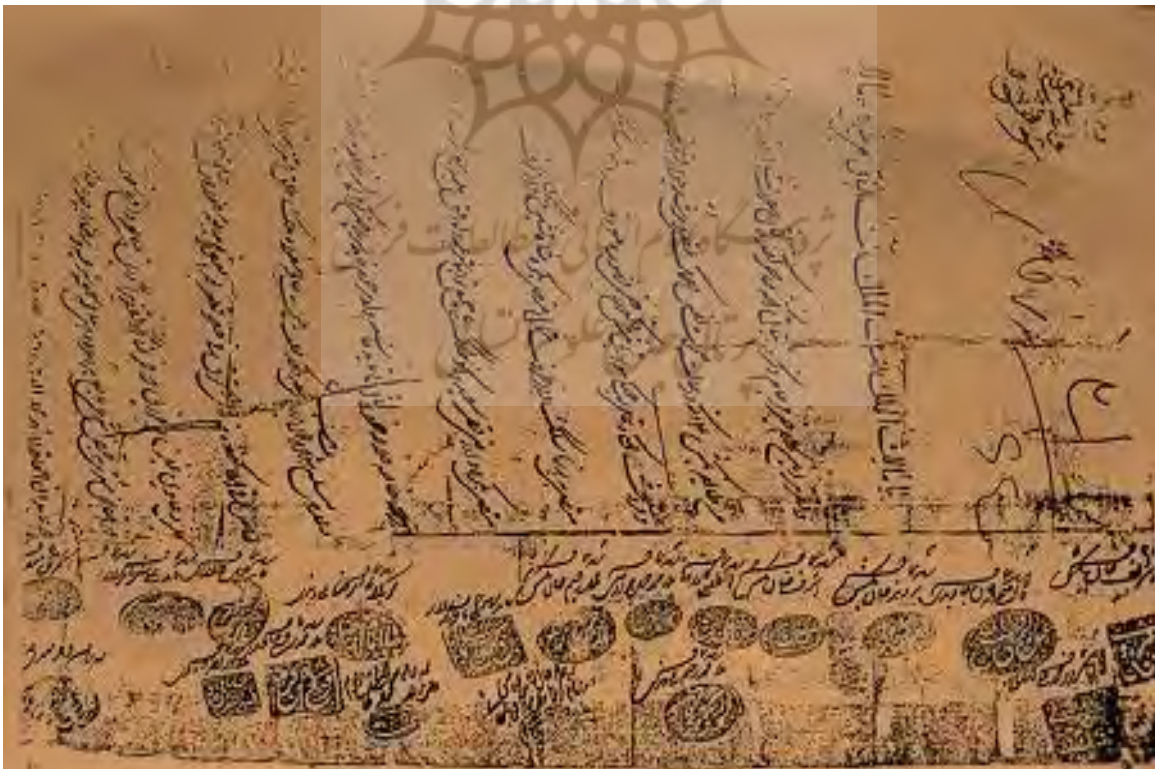
سند ۱۲- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده ملابهاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

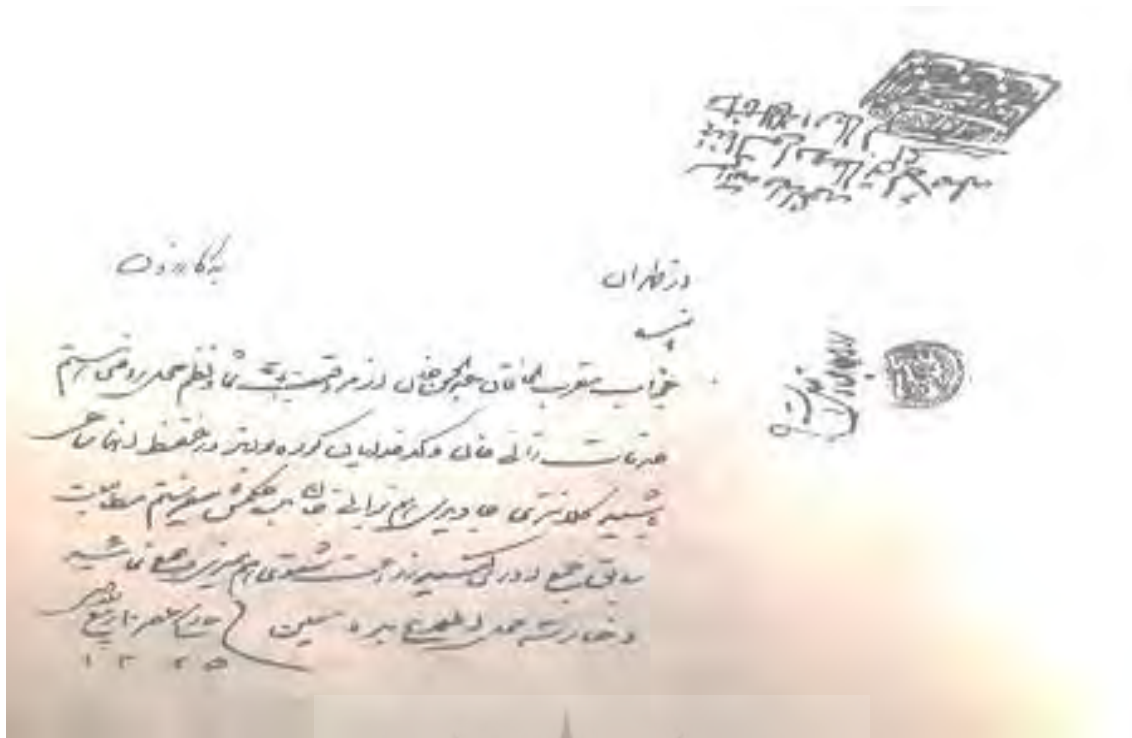
سند ۱۳- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده ملا الیاس جاویدی کدخدای تیره کجایی جاوید نزد مهدی خسروانی

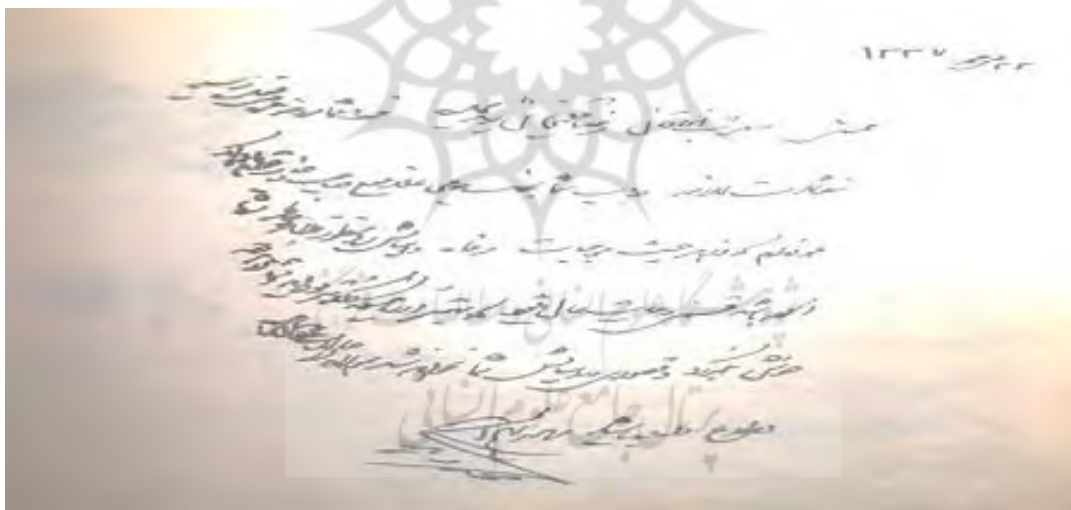
سند ۱۴- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده حاج عبدالحسین موسوی

سند ۱۵- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده حاج عبدالحسین موسوی

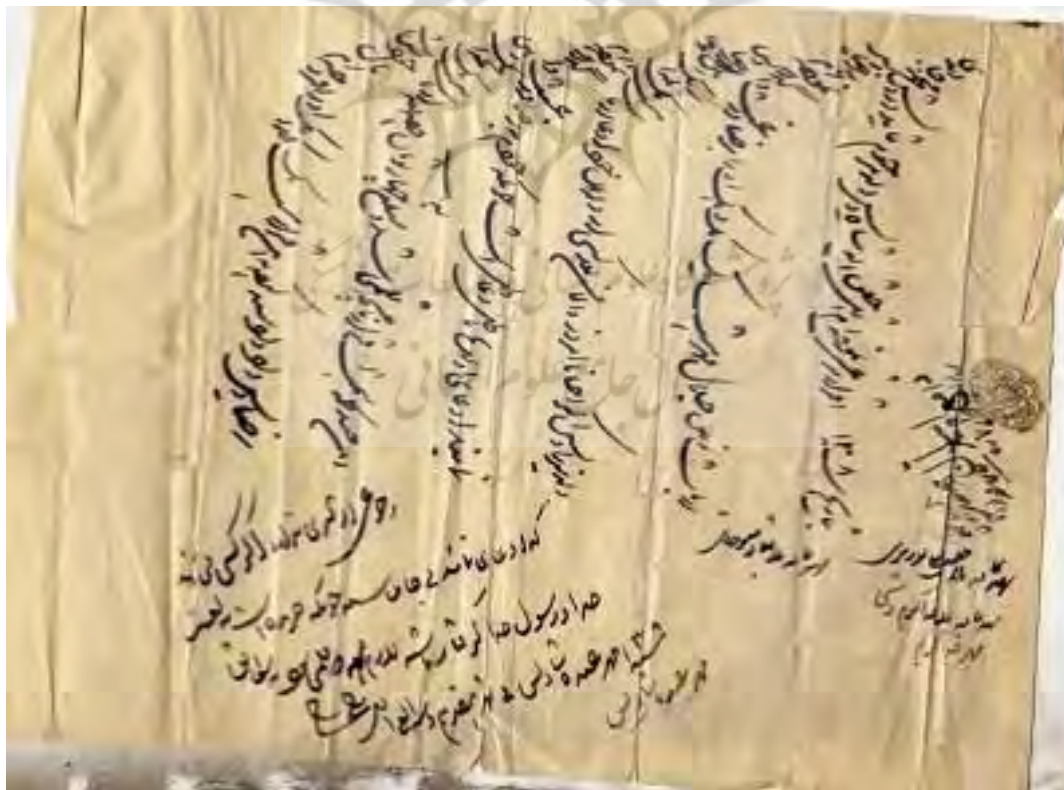
سند ۱۶. محل نگهداری: آرشیو خانوادگی اسناد خانواده رستم خان، نزد خانواده کرامت خان آزادی. انتصاب زالی خان به کلاتری جاوید و اخذ مالیات این محال توسط او.

سند ۱۷. محل نگهداری: آرشیو خانوادگی اسناد خانواده کرامت خان آزادی. این سند نشان از تضعیف قدرت رضاقلی خان از منصب کلاتری جاوید توسط رقیبان دارد.

سند ۱۸. محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده ملابهاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

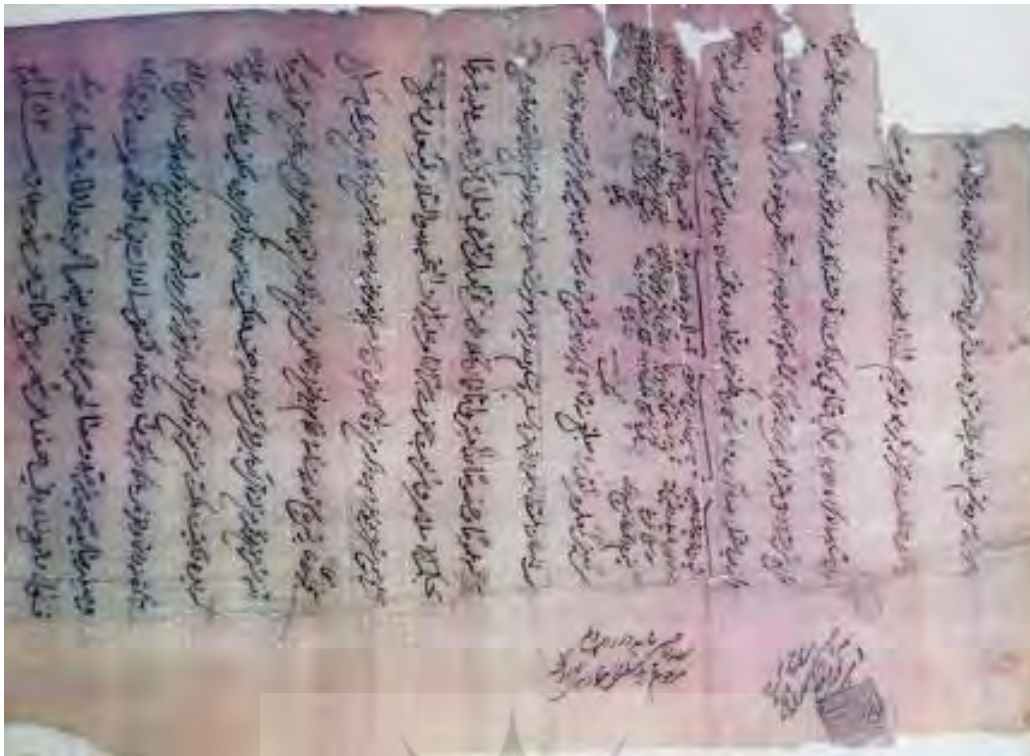
سند ۱۹- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده ملابهاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

اسناد ۲۰ و ۲۱- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده ملابهاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

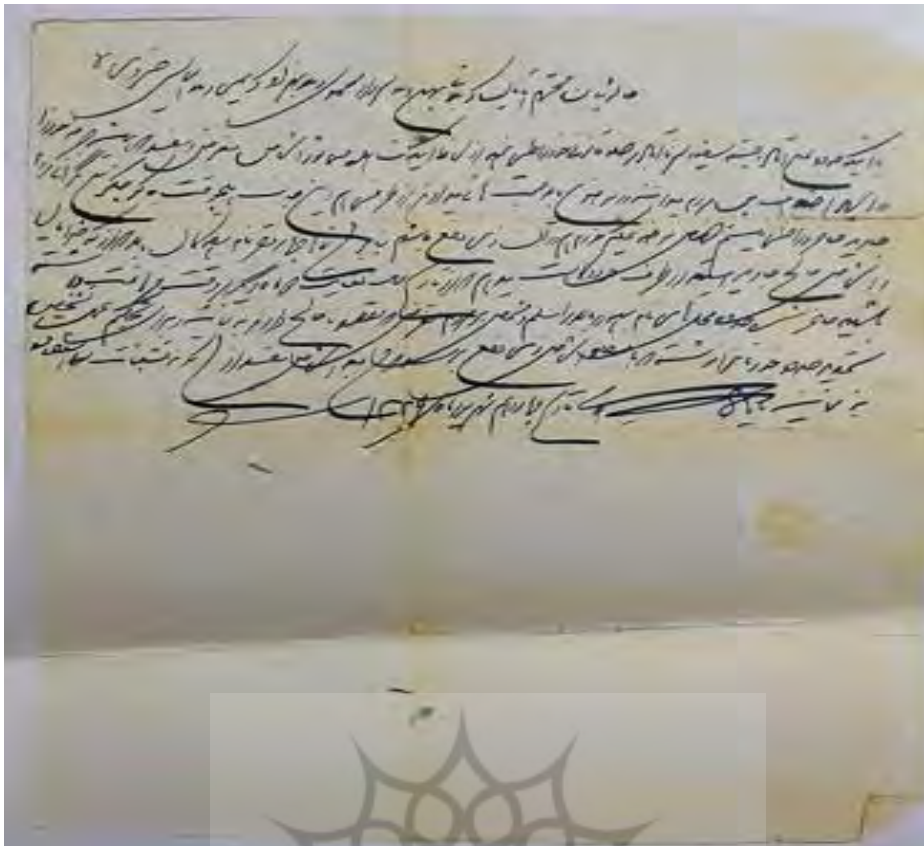
سند ۲۲- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده ملابهاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

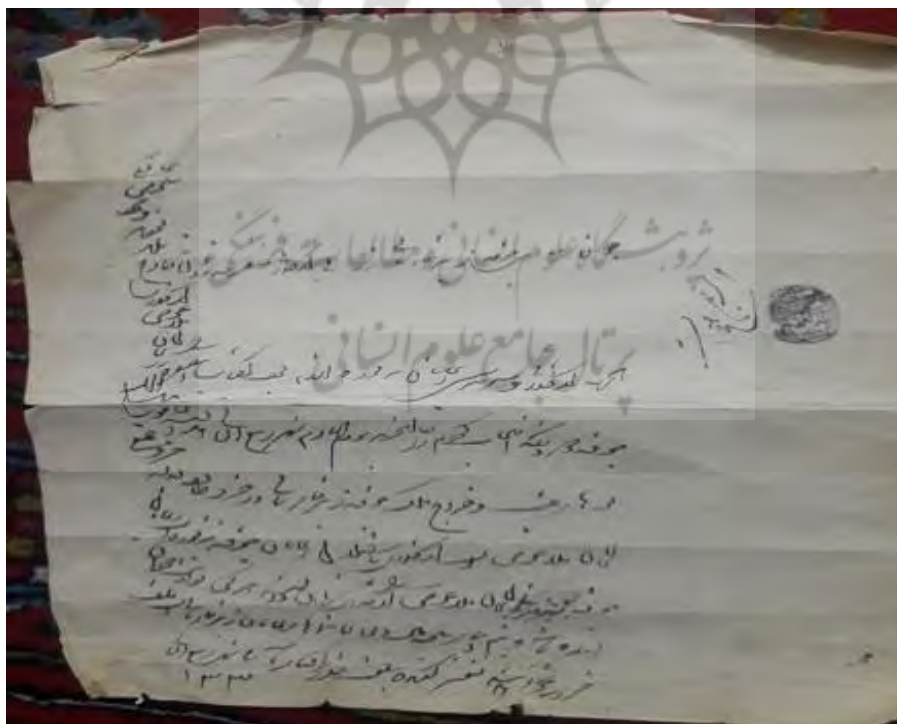
سند ۲۳- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده ملا یاس جاویدی کدخدای تیره کجایی جاوید نزد مهدی خسروانی

سند ۲۴- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خاندان ملا بهزاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

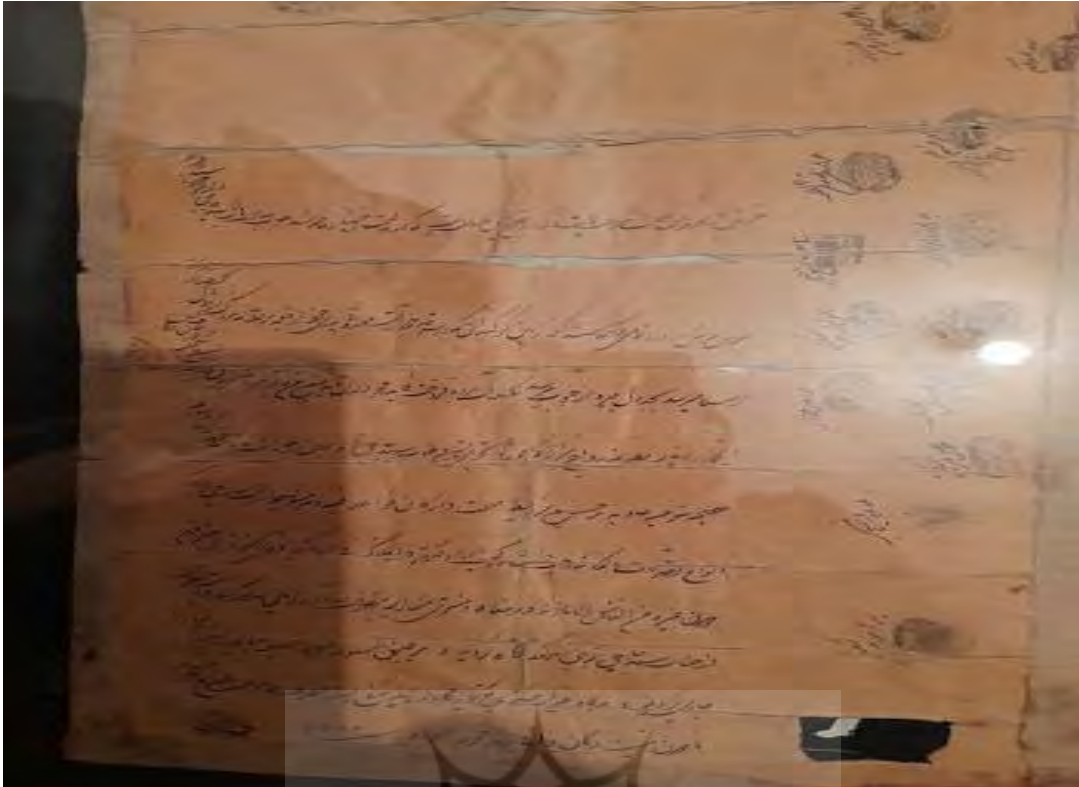

سند ۲۵- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده ملا بهزاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

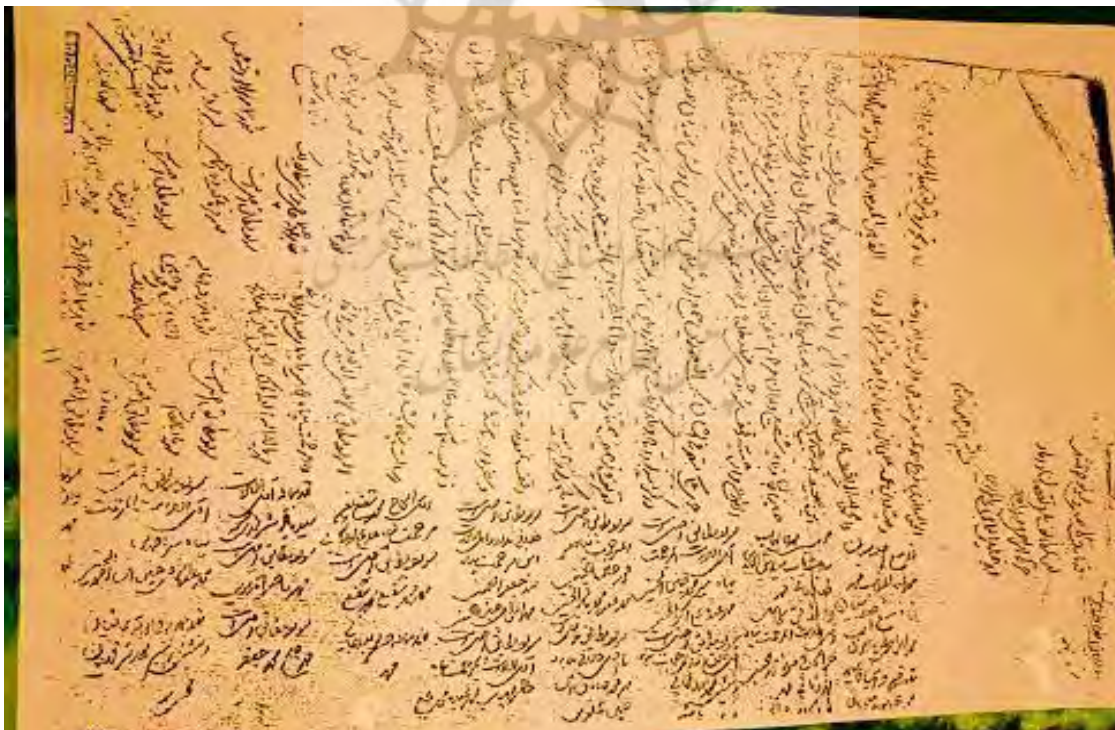

سند ۲۶- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد شخصی خانواده ملا عبوض یا اولاد ملا شفیع دودانگه نزد خانواده حاج هوشنگ

قاعدی

سند ۲۷- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد شخصی خانوادهٔ ملا عیوض یا اولاد ملا شفیع دودانگه نزد خانوادهٔ حاج هوشنگ قاعدی

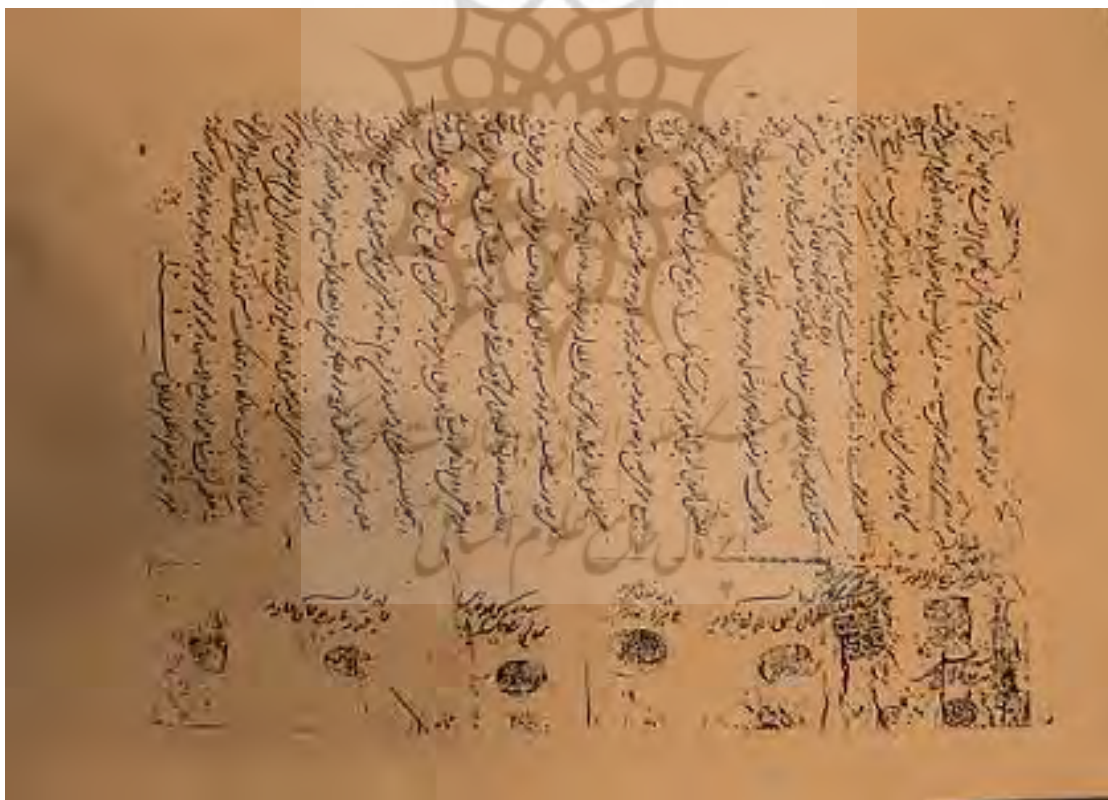

سند ۲۸- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ حاج عبدالحسین موسوی

سند ۲۹- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده حاج عبدالحسین موسوی

سند ۳۰- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانواده حاج عبدالحسین موسوی

ب- سنگ‌نگاره‌های گورستانی

۱- سنگ‌نگاره وفات عالیجاه حاصل خان ولد مرحمت پناه قاید رحیم جاویدی (متوفی ۱۳۰۳ ه.ق) و قاید شرون ابن مرحوم زکی خان (متوفی ۱۲۵۸ ه.ق) و خلیل‌الله (متوفی ۱۱۷۰ ه.ق) ابن مرحوم شاه محمدخان (متوفی ۱۱۳۰ ه.ق).

۲- وفات جعفرقلی خان فرزند مرحوم قاید بابا خان، وفات قاید حسن خان مغفور قاید مرادخان جاویدی (متوفی ۱۳۲۹ ه.ق)، وفات قاید سیاه مرد فرزند قاید حسن خان جاویدی (متوفی ۱۳۵۷ ه.ق)، وفات مُلا گودرز فرزند قاید حسین خان جاویدی.

۳- وفات عالیجاه مُلا خانقلی فرزند مرحوم عالیجاه شهبازخان جاویدی (متوفی ۱۳۳۵ ه.ق) و بی بی سکینه فرزند قاید رشید پیرحسن عبدالله (متوفی ۱۲۰۶ ه.ق).

۴- وفات مرحوم مُلا علی‌رضا فرزند قاید محمد (متوفی ۱۳۳۰ ه.ق) و وفات مُلا مصطفی فرزند مرحمت پناه شهبازخان جاویدی (متوفی ۱۳۳۱ ه.ق).

۵- وفات مسمات علیا بی بی زهرا خانم بنت علیجاه محمدباقرخان جاویدی (متوفی ۱۲۱۷ ه. ق.) و وفات علی خان فرزند قاید شروان (متوفی ۱۳۱۴ ه. ق.).

۶- وفات عالیجاه خلیل خان فرزند باقرخان جاویدی (متوفی ۱۲۴۵ ه. ق.) و وفات عالیجاه مرتضی قلی خان فرزند عالیجاه خان بابا خان (متوفی ۱۳۱۰ ه. ق.).

۷- وفات عالیجاه سالم خان فرزند مرحمت پناه حاصل خان جاویدی (متوفی ۱۳۳۰ ه. ق.).

۸- وفات حاتم خان فرزند عالیجاه حاصل خان جاویدی (متوفی ۱۳۳۹ ه. ق.). در سنگ نگاره وفات قاید خسرو کدخدا به تاریخ ۱۱۲۳ آمده است که تاریخ هم خوانی ندارد و یا اینکه آن قاید خسرو کدخدا نمی تواند باشد.

۹- لوح سنگ خانوادگی: وفات عالیجاه رستم خان فرزند رضاقلی خان (متوفی ۱۲۴۳ ه. ق.) و وفات رضاقلی خان فرزند رستم خان (متوفی ۱۲۸۳ ه. ق.) و آزادخان فرزند رضاقلی خان (متوفی ۱۳۱۲ ه. ق.) و زالی خان فرزند رضاقلی خان (متوفی ۱۳۳۲ ه. ق.) و کاظم خان فرزند عالیجاه زالی خان (متوفی ۱۳۳۷ ه. ق.).

۱۰- وفات قاید شکرالله فرزند حسنعلی خان جاوید

۱۱- وفات مَلّا شیرو فرزند قاید حسین خان جاویدی (متوفی ۱۳۳۳ ه. ق.) و وفات مسمات منیر خانم دختر مرحوم رئیس شاه حسن اردکانی (متوفی ۱۲۶۰ ه. ق.) و وفات قاید الیاس قاید سیاه مرد جاویدی (متوفی ۱۳۶۸ ه. ق.) و وفات عالیجاه محمدقلی فرزند عالیجاه فتح‌الله خان جاویدی (متوفی ۱۳۱۷ ه. ق.).

۱۲- وفات اشرف‌الخواقات محمدعلی خان فرزند مقرب‌الخواقان فتح‌الله خان جاویدی (متوفی ۱۳۲۳ ه. ق.) و وفات فتح‌الله خان ابن مرحوم خلیل خان (متوفی ۱۲۷۱ ه. ق.).

۱۳- در انتهای سنگ نگاره وفات خان بابا خان فرزند مرحوم عالیجاه فتح الله خان (متوفی ۱۳۲۲ ه. ق.) آمده است.

۱۴- وفات کل عالی قلی فرزند ملا محمود کدخدای تیره خلیفارین (متوفی ۱۳۲۲ ه. ق.).

۱۵- وفات عالیجاه علی خان فرزند عالیجاه کریم خان (متوفی ۱۳۰۳ ه. ق.) و وفات عالیجاه کریم خان فرزند عالیجاه رضاقلی خان (متوفی ۱۳۲۱ ه. ق.) و وفات عالیجاه جهانگیرخان فرزند عالیجاه کریم خان جاویدی (متوفی ۱۳۳۷ ه. ق.).

۱۶- وفات مرحوم رضوان آرامگاه، شمس الدین محمد فرزند مرحوم مغفور رئیس نورالدین حسین، فرزند جعفر به تاریخ شهر احدی عشر بعد الالف (۱۰۱۱).

۱۷- وفات مرحوم مغفور رئیس اشرف نفر فرزند قیصر به تاریخ محرم الحرام فی سنه خمس مئه بعد الالف (۱۱۰۵).

۱۸- سنگ‌نگاره اله قلی فرزند جنت مکان قاید حیدر رضازاده جاویدی (متوفی ۱۳۷۱ ه. ق). در این رابطه پژوهشگر سه سنگ قبر از اولاد شهبازخانی را بررسی کرده است، طبق مقایسه سنگ‌نگاره‌های، الله‌قلی فرزند صدق مُلا خانقلی جاویدی (متوفی ۱۳۱۰ ه. ق) و عالیجاه مُلا خانقلی فرزند مرحوم عالیجاه شهبازخان جاویدی (متوفی ۱۳۳۵ ه. ق)، فقط الله‌قلی خان فرزند حیدر دارای مقام کلانتری طایفه جاوید بوده است.

۱۹- سنگ‌نگاره وفات مرحوم قاید مُلا نصرالله، فرزند صدق قاید حاجی حسن، فرزند قاید محمدعلی، فرزند مرحوم قاید قربانعلی، فرزند قاید حاجی حسین.

۲۰- سنگ‌نگاره وفات مرحمت و غفران جنت مکان مُلاعوض ولد صدق قاید داراب جاوید دودانگه متوفی ۱۳۲۷ قمری. نام‌برده کدخدای هم‌زمان دو جوقة دودانگه و زیر فاریابی جاوید بودند.